

FUKSZ MÁRTA

A szekszárdi közalapítványi uradalom *„szőlő hegybéli rendtartása”* 1812-ből

Jelen tanulmány célja a Szekszárdi-dombvidék, jelesen a szekszárdi uradalom fennhatósága alá tartozó területek első (1812) szőlőhegyi rendtartásának forrásközlő elemzése. A kutatás fontos előzménye volt a szekszárdi uradalom Janyapusztában fekvő szőlőhegyének birtokosai részére 1839-ben kiadott rendtartás¹ vizsgálata. A cikk megírásakor még nem állt rendelkezésemre az uradalom elsőként kiadott hegyközségi törvényének szövege, ami azóta előkerült a Tolna Megyei Levéltárból,² így publikálására most kerülhet sor.

A Tolna megyei hegyarticulusok kutatása során alapvető nehézséget jelentett a forráscsoport feltáratlansága és feldolgozatlansága, illetve a szekszárdi uradalom anyagának a pécsi és a szekszárdi levéltár közötti megosztottsága. A szekszárdi uradalom történetében jelentős változás következett be a 18. század második felében a tulajdonviszonyok tekintetében. A szekszárdi apát, Rodt Ferenc 1775-ös halála után az uralkodó nem nevezett ki új apátot a szekszárdi bencés uradalom élére. A kamarai kezelésbe került uradalom bevételeit 1777-től az új tulajdonos, az Egyetemi Alap kapta meg. 1782-ben II. József a szerzetesrendek feloszlata után a kamarai kezelésbe vett birtokokat kezdetben tíz, majd nyolc kerületre osztotta, melyek élén főtisztok álltak. A pécsváradi közalapítványi kerület felügyelete alá tartozott a volt szekszárdi apátsági uradalom,³ a pécsváradi, a (duna)földvári, a bátai és a bátaszéki uradalom.⁴ Előbbi három bevételét továbbra is az egyetemi alapnak utalták, utóbbi kettőét a Collegium Theresianum fenntartására fordították. A birtokokat nem adták ki bérbe, hanem élükre közalapítványi (uradalmi) tiszttartókat neveztek ki.⁵ A főtisztok kinevezése ellenére a helyi viszonyokat ismerő uradalmi tiszttartók befolyása jelentős volt, illetve az erős kamarai irányítás miatt folyamatos levelezés állt fenn a főtisztok és a helytartótanács között.

Ennek a közigazgatási átszervezésnek következtében a szekszárdi uradalom korabeli iratainak

¹ MNL TML SzKU 1839. Ezúton szeretném megköszönni dr. Balázs Kovács Sándor segítségét, aki felhívta figyelmemet az 1839-es rendtartásra. A forrás közlését, elemzését lásd FUKSZ 2016. A levéltári források rövidítéseit szintén a bibliográfiában tüntettem fel.

² Szeretném köszönetemet kifejezni dr. Cserna Anna nyugalmazott levéltári főosztályvezetőnek (MNL TML), aki megtalálta, majd rendelkezésemre bocsátotta az 1812-es rendtartást.

³ BORSY 2014, 107–108, 113–116.

⁴ A pécsváradi közalapítványi kerületbe összesen tizenegy uradalom, rendházak, templomok, több kisebb birtok is bekerült. Területe Baranya, Tolna és Pozsega vármegyékre terjedt ki. BORSY 2014, 114.

⁵ SZILÁGYI 1990, 114.

egy része a Baranya Megyei Levéltár Pécsváradi Közalapítvány Főtiszti dokumentumai közé került, míg másik része a Tolna Megyei Levéltár forrásait gyarapította.⁶

Tolna vármegye azon területek közé tartozott, ahol viszonylag későn adtak ki a szőlőhegyekre vonatkozó szabályzatokat. A bátaszéki (1809) és györkönyi (1811) uradalom a Tolna Megyei Levéltárban található hegyközségi törvényeinek⁷ forrásközlő elemzésével és publikálásával már régóta adós volt a történet- és néprajztudomány. Jogtörténeti szempontú vizsgálatukat disszertációjának résztémájaként Nagy Janka Teodóra végezte el és publikálta 2002-ben, majd 2015-ben.⁸ A teveliek 1829. évi hegyközségi szabályzata az országos levéltárban található. Említés szintjén utalt rá Eppel János Tevel történetének feldolgozása közben, de forrásközlő elemzése a mai napig nem történt meg.⁹ Éppen ezért az 1812-es szekszárdi szabályzat elemzése és a vele egy időben kiadott uradalmi törvények összehasonlítása részben pótolni fogja az elmaradást e témában.

A SZŐLŐHEGYEK KÜLÖNLEGES JOGÁLLÁSA ÉS A SZEKSZÁRDI URADALOM SZŐLŐTERÜLETEI

A szőlőbirtok gazdasági jelentőségénél fogva kiemelt szerepet töltött be egy-egy bortermelő vidék társadalmának az életében. Ennek védelmében a rendeletek is olyan – a birtokok különleges jogállását megerősítő – szabályozást tartalmaztak, melyek elősegítették a szőlőtermelés, a szőlőbirtoklás és a borkereskedelem zavartalan működését a feudális korban. A szőlőbirtokhoz kötődő törvényi szabályozásnál figyelembe kellett venni a földek előkészítését, a vesszők ültetését és a szőlő termőre fordulását, ami miatt három-öt évet is várni kellett az adóztatással.¹⁰ A szőlőtermesztés nagy munkaigényű és szaktudást igénylő gazdasági ágazat volt. Szabad jogállása ennek is köszönhető. A szőlőt a legszegényebb rétegek is szívesen műveltek, ugyanis – intenzív, kézi megmunkálásra lévő szükség – igavonó állat hiányában a szőlő és a belőle készített bor egy lehetséges megélhetési forrást, pénzbeli jövedelmet biztosított számukra.

A szőlőbirtok nem tartozott az úrbéres állományhoz, tehát nem volt a jobbágytelek része. Bár a szőlőföldnek volt feudális tulajdonosa, de ezt a jogát korlátozottabban érvényesíthette. Nem vehette vissza korlátlanul a telepítésre átadott földet, ha már szőlő volt rajta, illetve ebben az esetben ki kellett volna fizetnie a rátelepített szőlő értékét. A szőlőbirtokosnak (lehetett akár nemes, polgár, jobbágy vagy zsellér) ugyanakkor vállalnia kellett a szőlő után járó szolgáltatások, terhek (hegyvám, kilenced, tized, ajándék) hiánytalan megfizetését. A szőlőföld jellegét tekintve inkább „bérleti viszony” állt fent a földtulajdonos és szőlőművelő között, mint – a jobbágytelkekre jellemző – személyes függőség.¹¹

Ez a szabadabb jogviszony együtt járt azzal is, hogy a szőlőt gazdái sosem hagyhatták műveletlenül. Ha valaki mégis így tett, a két-három éven át történő felszólítás, pénzbeli bírság kiszabása és a várakozás után a feudális földtulajdonos szintén kibecsültehetette a szőlőtulajdonost gondtalanul kezelt birtoka és az elmaradt adók miatt. Az artikulások sokféle szövegváltozata maradt fent, de vegyes tematikájuk ellenére a művelés zavartalanságát és a föld után járó terhek maradéktalan telje-

⁶ A témához tartozó levéltári forráskutatás még nem végleges. A Baranya Megyei Levéltár Pécsváradi Közalapítvány főtiszti irataiból átnézésre kerültek az árvaszéki ügyek, a szerződések, a szekszárdi uradalom úriszéki jegyzőkönyvei. A szekszárdi uradalom Fiscalis irataiból 1749–1820 közötti időszakot tekintettem át, illetve a Tolna Megyei Levéltár Szekszárdi Közalapítványi Uradalom forrásait 1817-ig néztem meg. Ugyancsak átnézésre kerültek Tolna vármegye nemesi közgyűlésének iratai, melyhez a segédkönyvként használható mutatókat (1810–1832) vettem igénybe. Szintén köszönetet szeretnék mondani Ruzsa Évának, a MNL TML és Borsy Juditnak, a MNL BML munkatársainak, akik rendelkezésemre bocsátották a még publikálatlan levéltári forrásokat.

⁷ Bátaszék: MNL TML IV. 1. b. 10:33/1811. és Györköny: MNL TML IV. 1. b. 4:15/1814.

⁸ NAGY 2002, 147–150; NAGY 2015, 60–67.

⁹ EPEL 1984; EPEL 1988.

¹⁰ Szekszárdon Mérey apát a szerződésben három évre kötötte meg az adómentességet a szabad jogállású betelepülő telepésekkel 1711-ben. SZILÁGYI 1990, 123.

¹¹ ÉGETŐ 1982.

sítését szabályozó cikkelyek sosem hiányoztak belőlük.¹² Mindezek megtalálhatóak a Tolna megyei artikulusok között is.

További előnyökkel is járt a szőlőbirtok. A tulajdonos és utódaik szabadon adhatták-vehették, átörökíthették és elzálogosíthatták szőlőiket, tehát mindenki tudott magának szőlőbirtokot venni vagy bérelni. Az ügyek menetét elsősorban évszázados jogszokások és az országos törvények határozták meg. Ezekbe a jogi eljárásokba a földesúrnak ritkán volt beleszólása. Egyes rendtartások hosszú pontokon keresztül elemzik az öröklés, az eladás, a szőlővel kapcsolatos peres ügyek lefolytatásának módját, de ezek a Tolna megyei rendtartásokból hiányoznak.¹³

A szekszárdi uradalom szőlőterületeinek nagysága és növekedése figyelemre méltó volt a 18. században. Egy 1696-ból származó kimutatás szerint megindult a felszabadító háborúk alatt kipusztult és a gondozás hiányában tönkrement szőlők újbóli művelése. Ebben az időben már több mint 110 kapás szőlő után adóznak a szekszárdiak. Tíz év múlva pedig körülbelül 400 kapás szőlőt számláltak össze a Bartina-hegyen.¹⁴

A bor gazdasági jelentőségét felismerő és a szőlő- és bortermelést támogató uradalmi apátok (Mérey, Trautsohn, Rodt) vezetése alatt nagymértékben gyarapodtak a Szekszárd környéki szőlőhegyek. A 18. század folyamán a német telepesek több hullámban érkeztek a szekszárdi borvidékre és természetesen magukkal hozták eltérő termelési ismereteiket is. A 18. század második fele a szekszárdi borvidék intenzív fejlődésének ideje volt. A szekszárdiak életét megkönnyítette, hogy az apátok, utánuk pedig a közalapítványi uradalom is adókedvezményt biztosított részükre. Mind a föld-, mind a szőlőhasználatért a termény szedték be dézsmaként adóban (tehát a kilencedet nem) a szekszárdi termelőktől.¹⁵

Az intenzív szőlőtelepítéseknek köszönhetően az 1730-as évek elején már több mint 1000 négyszögöl szőlőt művelt a szekszárdi gazdák közül körülbelül 200 család. A szőlőterületek az erdők, legelők rovására tovább terjeszkedtek. A század közepére mintegy 557 család birtokolt kisebb-nagyobb szőlőbirtokot, melynek nagysága a századforduló után elérte a közel 5800 kapást, melyből a kimutatás szerint 5500-at a szekszárdiak, 280-at más települések bérlői bírtak. A területek növekedésének intenzitása miatt már nemcsak a legjobban termő déli, keleti, délkeleti domboldalakon, hanem a Szekszárdi-dombság kevésbé termékeny, II. és III. osztályú oldalain is szőlőt műveltek. A szőlőművelés gazdaságon belüli térnyerésének okai között komoly gazdasági-társadalmi összefüggések húzódtak meg. Egyrészt a dombvidék adottságai kedveztek a szőlőművelésnek, míg a földművelésre alkalmas területek korlátozott számban voltak elérhetőek. A szőlőágazat előretörését segítette a társadalomban bekövetkező zselléresedési folyamat is. A jobbágycsaládok kezén elaprózódott földbirtokok bevételeiből nem lehetett megélni. Az igavonó állat nélküli és apró földdel bíró zsellérek számára biztos bevételi forrást jelentett a szőlő. Nem csoda, hogy az örökváltsági szerződést (1858) aláíró 1465 szekszárdi szőlőtulajdonos száma szinte megegyezett a lakóházak számával, ami azt jelentette, hogy majdnem minden családnak volt szőlője Szekszárdon.¹⁶

A szekszárdi szőlőhegyet nem csak a szekszárdi gazdák művelték. Az extráneusok, más községek lakói (jobbágyok, zsellérek, polgárok, nemesek) vétellel vagy bérléssel szintén szőlőbirtokhoz juthattak a szőlőhegyen. A szekszárdi hegyközségnek szintén tagjai voltak, hiszen az intézmény területi alapon szerveződött. Az extráneus szőlőbirtoklás más borvidékeken is elterjedt szokás volt. A fellendülő borkereskedelem és a szőlővel járó gazdasági előnyök miatt jött létre. A szekszárdi uradalom levéltári forrásaiból kiderül, hogy az agárdiaknak, tolnaiaknak, mözsieknek, faddiaknak,

¹² ÉGETŐ 2001, 22.

¹³ Az ezekről szóló összefoglalást lásd FUKSZ 2016, 487–489.

¹⁴ Egy kapás szőlő jelentése: akkora terület, amit egy ember egy nap alatt megkapál. Természetesen ez függött a terület földrajzi adottságaitól, a kapás életkorától stb. A Szekszárdi-dombvidéken a történeti kutatások 200 négyszögöllel számoltak 1 kapás szőlőt, továbbá egy négyszögöl 3,6 m²-nek felel meg. HOLUB 1974, 29–30.

¹⁵ SZILÁGYI 1990, 147.

¹⁶ GLÓSZ 1990, 229, 236.

bogyiszlóiaknak szintén nagy területen feküdtek szőlői a parásztai domboldalakon, a Palánki-hegyen.¹⁷ Szintén jelentős területet műveltek az őcsényiek, decsiek, bátaszékiek, bátaiai is a Szekszárdi-dombság déli területein. De nemcsak a közeli települések lakosai, hanem a bonyhádi, dunaszentgyörgyi, dunaszekcsői, nagydorogi, pécsi, pécsváradi, zombai lakosok is szívesen szereztek szőlőt a borvidéken.¹⁸ A messzebbi településekről főleg a vármegye tisztségviselői és a vidéki nemesek birtokoltak területet, ugyanis azt nem maguk művelték, hanem bérbe adták vagy bérben műveltették meg, esetleg vincellért is fogadtak egy-egy nagyobb szőlő esetében.

Az extráneusok adózása azonban más jellegű volt, mint a szekszárdiaké. Tőlük az uradalom beszedte az egyházi tizedet és a földesúri kilencedet (dézsmát) is. Az elégedetlenség legfőbb oka, hogy a szekszárdiak és az őcsényiek¹⁹ is – már a Mérey apáttal kötött szerződések (1711 és 1715) következtében – egyes dézsmát fizettek nemcsak szőlőik, de más terményeik után is. Az eltérő adóztatás miatt Mözs és Agárd lakói már az 1780-as évek óta folyamatos panasszal éltek a pécsi kamaránál. Mivel bajukra nem találtak orvoslást, a következő ötven évben megsokszorozódott az úriszékre írt kérvények száma. 1799 áprilisában a szekszárdi szőlőhegyen szőlőt birtokló mözsiek (87 lakos) közösen kérték – mivel a szekszárdi „Promontoriumon lévő szőlőiktől kettős dézsmát adnak a Tettes Uraságnak”²⁰ – hadd éljenek ők is az egyszeri adókedvezmény lehetőségével. Egyes tulajdonosok – megunva a hosszú évtizedes eredménytelen kérvényezést – önálló igénylést nyújtottak be. A mözsi Gróf János azzal a kéréssel fordult az úriszékhez, hogy a „szőlőt az ő birtokában is egyes Dézsmá alatt megengedni” szíveskedjenek. Indoklása szerint a szőlő eredetileg egy szekszárdi lakos, Téli Máttyás tulajdonában volt, „aki azt mindvégig egyes Dézsmá alatt bírta.”²¹ A levéltári források szerint ezt az indoklást később többen is felhasználják kérésük nyomtatékosítására,²² és nem is mindig eredménytelenül. Az 1800-as évek elején az összeírások szerint az agárdiak körülbelül fele egyes, másik fele dupla adót fizetett. Rosszabb volt az arány a mözsiek tekintetében. Extráneusaik kétharmada dupla, míg egyharmada egyes adót fizetett.²³ Az adókedvezmény valószínűleg a szekszárdiaktól megvett szőlőkre vonatkozott. „Az elmúlt Tekt: Úr Széke végzése azt tartja, hogy mind azok, akik Szexárd egy Dézsmás lakosoktól Vettek szőlőt, azok magokat jelentsék”, hogy az egyes dézsmát elnyerjék. Így tett Klemm Gertrúd, Föglein Mihály özvegye is 1803-ban.²⁴ A 19. század első felében folyamatosan megtalálhatóak a panaszlevelek és kérelmek az uradalom anyagai között. A hosszan elhúzódó vita nem hozott átfogó és megnyugtató eredményt mindenki számára. Végző megoldást csak az 1858-ban aláírt örökvaltsági szerződés jelentett, amivel az 1465 szekszárdi és 399 extráneus birtokos végleg megválthatta a dézsmát és vele szőlőföldjüket.²⁵

A HEGYKÖZSÉGEK ÉS ARTIKULUSOK FOGALMI PROBLÉMÁI

A rendtartások kapcsán fontos tisztázni a szabályzatokat érintő fogalmi megnevezéseket is. A „hegybéli helységnek”, vagy ahogy az 1894-es törvény²⁶ után nevezték, hegyközségnek a szakirodalomban nincs pontos fogalmi meghatározása. Általános „munkadefiníciója” szerint az egyazon

¹⁷ TÖTTŐS 1987, 20.

¹⁸ SZILÁGYI 1990, 152.

¹⁹ ZENTAI 1994, 32.

²⁰ MNL BaML XI. 605. o. 1799–1800. A tanulmányban az idézett levéltári forrásokat szó szerint gépeltem be. Attól függően, mely szövegből származtak, a szavak helyesírása eltérő lehetett.

²¹ MNL BaML XI. 605. o. 1799–1800.

²² MNL BaML XI. 605. o. 1802–1803.

²³ VARGA – BODA 1973. Összesen 129 extráneus van. Ebből negyvenegy egyes, míg nyolcvanöt dupla dézsmát fizet.

²⁴ MNL BaML XI. 605. o. 1802–1803.

²⁵ GLÓSZ 1990, 229.

²⁶ Az 1894. évi 12. törvénycikk előtt a „hegyközség” szó nem létezett. A kifejezés a törvényben jelent meg először, de sikeresen beépült a köznyelvbe, idővel kiszorítva az addig használt „helység, hegyesség, hegybéli helység” megnevezéseket. ÉGETŐ 2001, 29–30. A bátaszéki, györkönyi és szekszárdi rendeletekben szintén „helység” kifejezés jelentette a szőlőbirtokosok közösségét. Én az egyszerűség miatt az 1894-es törvény előtti időszakra nézve is a hegyközség kifejezést használtam.

szőlőterületen szőlőt birtokló tulajdonosok összességét jelentette a rendi, társadalmi hovatartozástól függetlenül. Az intézmény önkormányzati jelleggel és meghatározott szervezettel rendelkezett, melynek célja a szőlőműveléssel kapcsolatos érdekvédelem volt.²⁷ A fogalomalkotást nehezíti az intézmény hosszú idejű fennállása (írott forrásokban 16–20. század) és széles földrajzi elterjedtsége, mely magában foglalja a hegyközség jellegének és funkciójának időbeli és térbeli eltéréseit és változását is.

A szervezet tagjainak jogait és kötelességeit a hegyközségi törvények vagy artikulások, „*Articuli Promontoriales*” rögzítették írásos formában. Ezekben elsősorban a vagyon- és tulajdonvédelem szigorú szabályait, illetve a szőlőhegyen való viselkedés közösségi normáit rögzítették. Szigorú büntetéseket helyeztek kilátásba a munkavégzés zavartalanságának biztosítása érdekében, és a földesúri járandóságokat befizetni nem akarók részére.²⁸ A szabályzatok állandó tartalma ellenére számos térbeli és időbeli variánsuk került elő.

A szőlőhegyi szabályzatokat a jogalkotó szempontjából három csoportba sorolhatjuk: külön egységet képeztek a „valódi” *hegyközségi artikulások*, melyet a hegyközség autonóm szervezete alkotott meg és foglalt írásba. Az évente szabadon újraválasztott vezető testület rendeleteit bár földesúri jóváhagyás szentesítette, a közösség gyakorlatilag autonóm jelleggel működött. Égető Melinda – kutatásaira alapozva – feltételezte ilyen jellegű hegyközségi szervezetek meglétét a Dunántúlon a 15–16. században. A földesúri hatalom előretörésével, fennhatóságának a szőlőhegyekre történő kiterjesztésével gyakorlatilag megszűntek az önálló hegyközségek. Újraírt szabályzataikat egyre inkább a földesúri hatalom igényei szerint fogalmazták át. Éppen ezért a jogalkotó tekintetében megnevezett második csoportot képező *földesúri statútumok* szinte elválaszthatatlanok voltak az „autonóm” kiadású hegyközségi artikulusoktól.²⁹ A Tolna megyéből előkerült rendtartások (bátaszéki, györkönyi, szekszárdi, teveli) szintén ez utóbbi csoporthoz tartoztak. A rendeletek kiadója egyházi vagy földesúri világi hatalom volt.

A kutatás során külön jellemzőkkel bíró *városi rendtartások* szintén önálló egységet képeztek. Ennek oka, hogy a szabad királyi vagy hasonló jogkörrel rendelkező városok gazdasági-társadalmi viszonyai eltérőek voltak a többi magyarországi mezővárosi vagy falusi viszonyoktól, mely megmutatkozott szőlőhegyeinek életében és a város választott önkormányzata által megalkotott szabályrendeletekben is.

A fogalomhasználat körét tovább bonyolítják a 18. század végén és a 19. század első felében megjelenő és a hegyközség életét szabályozó *vármegyei statútumok*. A jogalkotó szempontjából új forráscsoportnak tekinthetnénk, hiszen kései megjelenése és egységesség felé mutató jellemzői már a központi hatalom megerősödése és az azonos értelmű jogszabályok kiterjesztése felé mutatnak. Ám ha figyelembe vesszük, hogy a vármegyei gyűléseken a birtokkal bíró nemesek és megbízottaik ültek, akik maguk alkották meg és fogadták el a megyei hegytörvények szövegeit, akkor már érthető, hogy miért olyan nagy a hasonlóság a vármegyei és a földesúri rendeletek között. Sőt, egyes esetekben kölcsönös, oda-visszahatásról lehet beszélni. A filológiai vizsgálatok során kiderült, hogy a vármegye által kiadott szabályzatok típuszövegeit a földbirtokosok saját birtokainak viszonyaihoz igazítva fogalmazták át, vagy éppen a földesúri statútumok variánsai és egységes elvárásai jelenhettek meg az egyes vármegyei rendeletekben.³⁰ A megyei szabályozások a szabályrendeletek kiadásának utolsó időszakában jelentek meg, mikor a központi hatalom részéről is felmerült az igény az egységes, szabványosított hegytörvények kiadására.

²⁷ KECSKÉS 1979. A hegyközségek kezdeti kialakulásának problematikájával, hosszú évszázadokon át fennálló formáival jelen tanulmány nem foglalkozik. Lásd: ÉGETŐ 2001; ÉGETŐ 2004.

²⁸ ÉGETŐ 2001, 22.

²⁹ ÉGETŐ 2004, 16–17.

³⁰ ÉGETŐ – POLGÁR 2011, 36.

TOLNA VÁRMEGYE HEGYKÖZSÉGI ARTIKULUSAINAK IDŐBELI ÉS JOGI ASPEKTUSAI

A Tolna vármegye területén kiadott hegytörvények kései írásba foglalása a közös társadalmi fellépés és az érdekvédelmi szervezetek létrejöttének hiányára utal. A megkésettség az eltérő táji-történeti fejlődésben keresendő. A volt hódoltsági területek (Baranya, Somogy, Tolna) vármegyei éppen ahhoz a délkelet-dunántúli térséghez tartoztak, ahol a szervezett forrásfeltáró kutatás nem, vagy csak kisszámú és kései hegyközségi rendtartást talált. Ha megnézzük az elmúlt két évtized forrásfeltárása és publikálása folytán a legkorábbi időkből (16–17. század) előkerült, írásba foglalt hegyközségi szabályzatokat, szembevetve, hogy mindegyik a török által el nem foglalt dunántúli vármegyéből (Sopron, Vas, Győr, Veszprém, Zala) került elő.³¹

A Délkelet-Dunántúlon az írott források nagyfokú hiányában szerepet játszhatott a török kiűzése utáni újratelepülés hosszas folyamata, mely együtt járt az elhanyagolt szőlők termővé tételével, parlagföldek feltörésével és az új szőlőültetvények telepítésével. A szőlőnek, a bornak a gazdasági életben betöltött szerepe miatt nem volt olyan egyházi vagy világi földesúr, aki ne támogatta volna a szőlők ültetését, a borkereskedelem fellendülését. Ellenben minden eszközzel megakadályozták a független, erős, közösségi jogokkal bíró hegyközségi szervezetek kialakulását. Így a Tolna vármegyei hegytörvények esetében nem beszélhetünk a jogaik megnyirbálása ellen „harcoló” szőlőhegyi közösségekről. Az írott források hiánya azonban nem jelentette a rend hiányát. Számos egyéb – gazdag szőlőhegyi tematikájú – levéltári forrás árulkodik arról, hogy a 19. század elején írásba foglalt szekszárdi artikulusok egyes cikkelyei egyrészt a közösséget irányító jogszokásként, másrészt az uradalom évente kiadott és megújított rendeleteiben már a korábbi években használatban voltak.³²

A Tolna vármegye területén kiadott hegyközségi rendtartások jellemzője, hogy viszonylag későn, a 19. század elején alkották meg és foglalták írásba őket (Bátaszék 1809; Györköny 1811; Szekszárd 1812, 1839; Tevel 1829). Megkésettségük egyik következménye, hogy kivétel nélkül magyar nyelvűek voltak, latin kifejezéseket csak elvétve tartalmaztak. Keletkezésükben is sok jogi-közigazgatási hasonlóság figyelhető meg. Mindegyik rendtartás világi vagy egyházi földesúri hatalom által lett megfogalmazva és kiadva. Végso szentesítésükhöz azonban a vármegyei törvényszék és a vármegyei közgyűlés jóváhagyására is szükség volt. Továbbá mindig figyelembe kellett venni az 1767-es úrbéri pátenst, máskülönben a Helytartótanács sem fogadta volna el.

Bátaszék 37 cikkelyből álló hegytörvényét az uradalom „1809. esztendőben Karátson Havának 16. Napján Battaszéken tartatott Úr Széke alkalmatosságával” hirdette ki, melyet a jelen lévő Bátaszék mezővárosi előjáróság is elfogadott. Közjogi elismertsége a vármegyei törvényszék vizsgálata és a vármegyei közgyűlés elfogadása után vált véglegessé 1811-ben.³³

Györköny esetében „Györkönyi Helységnek Birtokos Földes Urai” adták „tudtára, akiknek illik”, hogy „Promontorialis Articulusokat rendeltettünk és kiadtunk.” Az 1811. március 11–12-én tartott úriszéken vetették papírra a hegytörvényeket. Az iratköteg egyéb forrásaiból kiderült, hogy a 42 pontból álló rendeletet a megyei törvényszék megvizsgálása után szintén Tolna vármegye közgyűlése hagyta jóvá 1814 májusában.³⁴

Tevelen a szőlők elhelyezkedése nem volt kedvező. A Dóry nemesi család birtokain nem egy tagban, hanem tíz különböző birtokrészen feküdtek. Ennek ellenére – vagy éppen ezért – szükséges volt a mindenkire érvényes szabályzatok írásba foglalása. A teveli szőlőbirtokosok 1829-ben hegyközséget alakítottak. Szabályzatukat az uradalommal egyeztetve adták ki ez év április 24-én, melyet

³¹ ÉGETŐ 2001; ÉGETŐ 2002; ÉGETŐ – DOMINKOVITS 2004; ÉGETŐ – DOMINKOVITS – HERMANN 2006; ÉGETŐ – POLGÁR 2011.

³² A kiegészítő forrásokról és jelentőségükről lásd FUKSZ 2016, 484–490.

³³ MNL TML IV. 1. b 10:33/1811.

³⁴ MNL TML IV. 1. b 4:15/1814.

a nemesi Dőry család hat tagja, mint földesuraik írtak alá.³⁵ Vármegyei jóváhagyásának folyamata eddig ismeretlen.

A bátaszékihez hasonlóan alakult a szekszárdi uradalom hegytörvényének megalkotása is. 1810. augusztus 30-án a Szekszárdon tartatott úriszék jegyzőkönyvében jegyezték fel: „ezen nevezetes Szekszárdi hegynek még most sem volnának Hegy articulussai.” Továbbá az uradalom tisztartójának utasításba adták, vegye maga mellé az „uradalom kasznárját”, a „Hegybíró”, két nemest, majd a „város tanácsának egyet értésével dolgozza ki ezen Szőlő hegynek természetéhez alkalmaztatható szükséges articulusokat.”³⁶ A hegytörvények tényleges megírására azonban még két évet várni kellett. Szintén az úriszéki jegyzőkönyv 1812. június 22-ei bejegyzése tudósít a folyamatról: „felolvasatott azon Szőlőhegybeli rendtartás, mellyet ezen uradalom tisztsége a városiakkal egyet értésben meg alapított, (...) ezen törvényszék által helyben hagyatott.”³⁷ Természetesen a végső szentesítés érdekében a vármegyei törvényszék, majd a megyei közgyűlés elé terjesztették, ahol „1812. Szent András hava [november] 26. napján”³⁸ elfogadták.

A forrás több jogtörténeti, közigazgatási kérdést is megválaszol. Egyrészt megismerjük a szekszárdi hegyközségi szabályzat megalkotásának pontos dátumát, másrészt a hegybíró felemlegetése megmutatja, hogy e tisztség már a rendtartás megalkotása előtt is létezett, harmadrészt egyértelművé válik, hogy a szekszárdi uradalom kérésére, tisztartójának, kasznárjának közreműködésével, mondhatnánk vezetésével alkották meg az artikulusokat. Természetesen Szekszárd mezőváros elöljáróságának egyetértésére, beleegyezésére – mint úrbéres, ám a szőlőhegyek felett mezővárosi joggal rendelkező település – is szükség volt.

A jegyzőkönyvek tartalma ellenére a hegytörvény szövege mégsem innen, hanem a Tolna Megyei Levéltár Nemesi Közgyűlésének iratai közül került elő 1831-ből, még hozzá egy jogi ügy kapcsán.³⁹ Szerencsére a két évig húzódó vita során az iratokhoz másolatban csatolták a hegytörvény cikkelyeit. A szövegekből kiderült, hogy egy-két kisebb változtatást követően 1831-ben újra jóváhagyták az 1812-es törvényt.

A SZEKSZÁRDI URADALOM „SZÖLLŐ HEGYBÉLI RENDTARTÁSA” (1812)

Az 1812-ben kiadott rendtartás a „Szekszárdi szélessen és hosszan elterjedett Szőlőhegyeknek Birto-kossai” részére kiadott szabályzatról beszél, de ennél pontosabban nem ismerjük meg, mely települések szőlőterületeire terjesztette ki az uradalom és Szekszárd mezővárosa a hegytörvényeket.⁴⁰ A mezővárostól északi és déli irányban elterülő Szekszárdi-dombság szőlőterületein minden bizonnyal életbe léptek az artikulusok. Elképzelhető, hogy a dombság nagy kiterjedése miatt az uradalom területén több hegyközség is létrejött a 19. században. Erre kiváló példa a később kialakult Janya-pusztai szőlőhegy közössége és az 1839-ben részükre kiadott rendtartás.⁴¹

Az 1812-es szekszárdi hegytörvények szövegét két tematikus csoportra osztották. Az I. fejezet (15 cikkely) a hegyközség szervezeti felépítéséről szól, illetve ismertette a megválasztott és kinevezett tisztségviselők feladatait. A II. fejezet (29 cikkely) részletezte a szőlőben bekövetkező károkat, a megbecsülésük módját, az érte járó munkadíjakat, továbbá a kiszabott fizikai és pénzbeli büntetések mértékét. A szöveg tematikus vizsgálata során a hegytörvények funkcióját, az adott közösség

³⁵ EPEL 1984, 20–21; EPEL 1988, 271–272.

³⁶ MNL BaML XI. 605. o. 1810.

³⁷ MNL BaML XI. 605. o. 1812.

³⁸ MNL BaML XI. 605. a2 41. E/155.

³⁹ MNL TML IV. 1. b 10:1/1831. Az ügy okát és részleteit a hegyközségi törvény megfelelő részénél (II. rész 20. cikkely) tárgyalom.

⁴⁰ A 18. század második felében (1777) az Egyetemi Alap tulajdonába került szekszárdi uradalom területe az alábbi településekre terjedt ki: Agárd, Fajsz, Grábóc, Mőzs, Őcsény, Szekszárd, Paláncpuszta és Janya-puszta (BORSY 2011, 208), továbbá az 1828-as összeírásból tudjuk, hogy Szekszárd lakossága és a város 1364 hold, az extraneusok 72 hold, míg az uradalom 375 hold szőlőt birtokolt és művelt (SZILÁGYI 1990, 190–191).

⁴¹ FUKSZ 2016. Az uradalom e kései rendtartására az 1812-es szöveg elemzésénél kitérek.

életében betöltött szerepét próbáltam bemutatni. Mivel összesítő értékelésre törekedtem, az elemzéskor csak a szabályzat lényeges pontjait emeltem ki.

A hegyközség szervezetének legfontosabb tisztsége a „*Hegy Biro*”⁴² személye volt. Az első hegybíró kinevezésének pontos dátumát nem ismerjük, de az biztos, hogy már a hegytörvények megalkotása előtt is létezett a tisztség.⁴³ A szövegből az is kiderül, hogy a hegybíróat Szekszárd mezőváros ajánlottjai közül az uradalom közbenjárására a „*Districtualis Uradalmi Fő Tiszt*”, azaz a kerületi főszolgabíró nevezte ki. Megjegyzendő, hogy az 1839-es jánya-pusztai rendtartásban a hegybíró kinevezésénél már szóba sem került a mezőváros ajánlása, a kinevezés teljes mértékben a főszolgabíró jogkörébe tartozott. Ez a változás is mutatja, hogyan csorbulhattak idővel a mezőváros jogai az uradalommal szemben. E tekintetben eltérő gyakorlattal lehet találkozni, melyben szerepet játszott az is, milyen rendtartási típusról volt szó. Általában a földesúri rendeletekben a szabadon választott tisztségek csak a földesúri jóváhagyás után váltak véglegessé. Mivel a bíró személye biztosította a hegyközség és az uradalom közötti kapcsolatot, így nem volt véletlen, ha az uradalom saját érdekeit szem előtt tartva egy számára lojális, megbízható embert jelölt ki. Ennek érdekében az uradalom maga fizette ki a hegybíró éves munkabérét (I. rész 1. cikkely⁴⁴). A hegybíró a kis értékű károkozás esetén vagy a szomszédok vitás kérdéseiben nem egyedül döntött. Munkáját segítette „*Két városi Eskütt*”, akikkel azonnal intézkedett és ítéletet hirdetett (I. r. 2. c.). Utóbbiak kiválasztásával nem foglalkozik a szekszárdi rendelet. Más forrásokból azonban tudjuk, hogy a városi tisztségviselőkkel nem rendelkező hegyközségek esetében az esküdteket a szőlőbirtokosok maguk választották szabadon. Megválasztásuk megtiszteltetésnek számított, ami nem járt semmiféle javadalmazással, elvállalása azonban kötelező volt, ellenkező esetben büntetéspénz kiszabása is járhatott érte.⁴⁵ A vitás ügy rendezésénél, a kártételek megállapításánál, a büntetéspénz kiszabásánál a bíró mellett a két esküdtnak mindig jelen kellett lennie. A vitás kérdésekben hasznos volt minél előbb meghallgatni a feleket és a döntést – a közösség tagjainak megnyugtatása és a rend helyreállítása érdekében – célszerű volt minél előbb meghozni (I. r. 2. c.).

A hegybíró mellé „*nyolcz állandó Hegymester*”-t rendelt a törvény. Személyüket szabadon választhatta meg a közösség, nem volt szükséges az uradalom jóváhagyása. Munkájuk szerint egész évben kint tartózkodtak a hegyen, ügyelve a rendre. E tisztség neve más rendtartásokban eltérő lehetett. Szőlőpásztoroknak is nevezték őket.⁴⁶ Saját közösségük tagjai közül is választhatták őket, de idegeneket is hívhattak. A munkakör gyakorlatilag fizetett pozíciót jelentett. Az 1812-es szövegből kiderül, hogy eddig a város fizette a bérüket, amit a hegyközségi törvény megváltoztatott. A hegybírónak két esküdtel fel kellett mérnie a birtokok kapásban mért nagyságát („*hány napi kapálló*”), és innentől – a szőlőterületek nagyságának arányában – a tulajdonosok fizették a hegymesterek bérét (I. r. 3–4. c.). További érdekesség, hogy ekkor még terményben, azaz borban állapították meg az éves munkadíjat, míg az 1839-es jánya-pusztai rendtartásban már 8 garas⁴⁷ fizetés kaptak a hegymesterek holdanként.⁴⁸ Arra azonban továbbra sincs adatunk, hogy a változást minden területén bevezette-e az uradalom ebben az időben. 1831-ben még biztosan nem, mert az 1812-es hegytörvények megerősítésekor ennek a cikkelynek a megváltoztatása még nem került szóba.

⁴² Innentől kezdve az idézetek az 1812-es hegyközségi rendtartás szövegéből (MNL TML IV. 1. b 10:1/1831.) valók, ezért ezeket nem írom ki a lábjegyzetben. Az ettől eltérő forrásokat azonban továbbra is jelölöm.

⁴³ Erre kiváló példa az uradalom palánki és bartinai szőlőterületeinek szüreti engedélye 1794-ből, amit Benyovszky László hegybíró engedélyezett (MNL BaML XI. 605. o. 1794.).

⁴⁴ Továbbiakban r. (rész) és c. (cikkely) a rövidítése.

⁴⁵ ÉGETŐ 2001, 39.

⁴⁶ Égető Melinda észrevétele szerint a hegymester és a hegybíró megnevezései között nagyfokú következetlenség figyelhető meg a dunántúli megyékben. Kutatásai arra mutattak, hogy a földesúri jóváhagyással kibocsátott artikulások szerint a közösség élén álló vezetőt hegymesternek is szokták nevezni a Dunántúl egyes helyein, míg a hegymesteri funkciót betöltő személy neve szőlőpásztor volt. Erre utaló változatokat és következetlenséget én sem a szekszárdi, sem a bátaszéki vagy györkönyi szövegben nem tapasztaltam.

⁴⁷ 1858-ig 1 forint váltóösszege 60 krajcár volt, 1 garas értéke 1/20-ad forintot, azaz 3 krajcárt ért.

⁴⁸ FUKSZ 2016, 478.

A hegyközség vezető testületét (hegybíró, esküdtek, hegymesterek) egy meghatározott napon évente újraválasztották. A gyűlésnapok időpontja országosan eltérő volt. Általában két-három alkalommal hívták össze a szőlőhegy birtokosait, melyen mindenki köteles volt megjelenni, ellenkező esetben pénzbírsággal sújtották. A gyűlések gyakori időpontja volt Szent György napja vagy húsvét ideje.⁴⁹ Az 1812-es rendtartás három napot, Szent József (március 19.), Szent György (augusztus 10.) napját és egy szüret utáni időpontot jelölt ki az éves gyűlésekre (II. r. 29. c.). Ezeken a napokon mindig felolvasták a rendtartás teljes szövegét, hogy az új tagok is megismerhessék a hegyen érvényben lévő szabályokat és „senki magát tudatlanságból ne mentesse”. Továbbá kötelező volt felolvasást tartani „Mözsön, Agárdon, Tolnán, Faddon, Bogyiszlón és Ötsénben is, mivel ezen helységebeliek is sokan birnak a Szekszárdi hegyeken Szöllöket”. Bár a rendtartás egyik cikkelyben sem tért ki a tisztségviselők megválasztásának pontos dátumára, valószínűleg József-napon fogadta fel őket a hegyközség, ugyanis az 1839-es janya-pusztai rendtartásában is ezt az időpontot jelölte meg az uradalom.

Általánosan elterjedt szokás volt szüret után – „midőn a Dézma behordatott” – egy utolsó gyűlést tartani. Itt szintén mindenki köteles volt megjelenni, ugyanis ekkor tartották meg az éves pénzügyi elszámolásokat. A szüret időpontjának változó volta miatt a gyűlés ideje is változott minden évben. Egyéb éves gyűlésről nem szólt a rendtartás, de ha az egész közösséget érintő súlyos probléma orvoslásáról volt szó, akkor évente több alkalommal is „dob szó alatt megrendelt időben” hegygyűlést hívhattak össze.

A megválasztott tisztségviselők legfontosabb feladatai közé tartozott a kapuk, utak, árkok és gyepűk ellenőrzése, rendben tartatása. A szőlőhegy a valóságban is zárt földrajzi egységet alkotott, melyet minden oldalról kerítés vett körül. Ez a védőrendszer legtöbbször természet adta határokat jelentett: árkokat, buckákat, gyepűket. Ahol erre nem volt lehetőség, ott kapukkal ellátott, vesszőből font, karóból készített mesterséges kerítéseket hoztak létre. A lehatároltságnak nemcsak rituális-vallásos funkciója volt, a lopásokon kívül ezzel próbáltak védekezni a vadkárok és emberi hibából okozott károk (legelő háziállatok, elengedett kutyák) ellen is. A vagyonvédelem biztosítása, mint egyik legfőbb szegmense a rendeleteknek, egyetlen szövegből sem hiányzott. Általában, ahogy sem a szekszárdi, sem a bátaszéki szövegben, a védőhatár elkészítésének módját, technikáját sem írták elő.⁵⁰ Azonban – az erdő fainak a védelmében – felhívták a figyelmet arra, hogy „a gazdák elevengyepüket és kerítéseket neveljenek”, ahol lehetséges, „hogy a palánkolás és sövény fonat miatt az erdők ne pusztuljanak” (I. r. 6. c.).

A szőlőhegy fizikai rendezettségét, gazdaságosságát segítette elő a szőlőhegyen kialakított utak, szekérfordulók, hidak rendben tartása, melyek a gyalogos és szekeres közlekedést segítették elő. Pontosán kijelölték melyik birtokos melyik gyepűt és útszakaszt tartja karban saját szőlője mellett. A közösen használt részek javítását – szintén közös megegyezés szerint – kiosztották az egyes birtokosok között. A közösség által kijelölt utak és a birtokhatárt jelző természetes (kövek, fák) vagy mesterséges határjelek elmozdítása tilos volt, és büntetést vont maga után. A hegybíró két esküdtyével évente ellenőrizte az ember vagy a természet (víz, földcsuszás) okozta károkat, és büntették a kijavításuk elmulasztását, melyet egyébként a hegymesterek is kötelesek voltak jelenteni (I. r. 7–11. c.).

Az uradalom által használt hidak, utak javításához szükséges faanyagot az uradalom biztosította, míg „minden kézi és mesterségbéli munkákat” a birtokosok végeztek el (I. r. 9. c.). Később, a janya-pusztai rendtartások már másképp rendelkeztek. A természeti károk elhárítását, a megrongálódott hidak javítását a hegyközség a büntetéspénzekből és saját hegyládájából volt köteles kifizetni, így az uradalom is pénzben járult a költségekhez.

Szigorúan büntették, ha valaki a kijelölt utakon kívül más szőlőjén járt át. 12 forint büntetés vagy

⁴⁹ ÉGETŐ 2001, 39.

⁵⁰ ÉGETŐ 2004, 28.

12 pálca ütés járt érte (II. r. 10. c.). A hegytörvényben foglalt legmagasabb büntetés új út kialakításáért, kivájásáért járt. A szőlőhegyek kialakításakor vagy új szőlőparcellák kijelölésekor az uradalom és a hegyközség tisztségviselője mindig jelen volt. Gondosan ügyeltek a parcellák elhelyezkedésére, párhuzamosságára, a közöttük lévő utak, árkok kialakítására. A szőlőhegy legfontosabb részei a szekérutak voltak. Ezeken közelítették meg a szőlőket, illetve itt történt a földesúri dézsmaszőlő szállítása is. A Szekszárdi-dombvidéken, ahol a löszutakat folyamatosan mosta és mélyítette a víz, az oldaláról leszakadt partfal pedig járhatatlanná tette az út alját, különösen fontos volt a karbantartás. „... köteles lészen minden gazda a régi uttyát meg tartani, és senki magátul a Hegy Biro hire és engedelmé nélkül új utat vágni, az utnak fenekét vagy partnak oldalát ásni ne merészelje, a Kárnak és Költségnek megtérítésén kívül 24 ft vagy páltza büntetés alatt.” Ilyen magas büntetési tétellel csak ebben az esetben találkozunk. A megrongálódott részeket természetesen ki kellett javítani, a leszakadt partfal földjét el kellett hordani és a gödröket fel kellett tölteni az útszakaszért felelő szőlősgazdának (II. r. 3. c.).

Az árkok és vízi utak tisztán tartása, kipucolása szintén az erre a feladatra kijelölt gazda feladata volt. A vízelvezetést úgy kellett megoldani, hogy a szőlőrendekben kárt ne okozzon. Ellenkező esetben a másnak okozott kárt meg kellett téríteni, és büntetésképpen az összeg egynegyedét a hegyládába is be kellett fizetni (II. r. 2. c.).

A szőlőhegyen történő gyümölcsstermesztésről, a fák ültetéséről csak egy cikkely tesz említést (II. r. 9. c.). Tiltották a szomszédoknak kárt okozó fák, mint a „dió, mandula, sárga vad baratzk” ültetését, ellenben engedélyezték a ritka lombkoronájú, kis árnyékot adó fák telepítését „a Szöllők allyában és a lapálokban”. A rendelet nem nevezte meg a támogatott gyümölcsfákat. Az országos gyakorlat szerint az őszibarack- és a szilvafákat túrték meg a szőlők között, de azokat is csak ritkán. A gyümölcsfákat főként a szőlők lábához vagy a szőlőhegy fölé ültették. Nagyobb kiterjedésű, összefüggő gyümölcsösöket ott hoztak létre.⁵¹ A szőlősorok közé vetett kukoricát és egyéb termények tartását azonban minden szabályzatban tiltották.⁵²

Bevett gyakorlat volt felszólítás után, bizonyos idő elteltével a többszöri büntetéspénz kiszabása is. A szekszárdi rendtartás egyes esetekben (kapu, gyeű, utak, hidak javítása) hét vagy tizenöt napot engedélyezett a hibák elhárítására. Azt követően a hegybírónak joga volt mással megcsináltatni a kárt, de ennek árát a mulasztásban vétkes személlyel megfizettették. Ezen felül pedig 2 forint büntetést is kiróttak rá, amit a hegyközség kasszájába kellett befizetnie (I. r. 7–10. c.).

A hegybírók kiemelt feladatai közé tartozott a „restek és gondtalanok” felszólítása a műveletlen szőlők rendbetétele miatt. A szőlőhegyen folyó munkáknak meghatározott ideje volt, kezdve a metszéstől a kapáláson át a szüretig. Az elhanyagolt szőlők nemcsak a növénybetegségek melegágyai voltak, hanem termés nélkül dézsmaadót sem tudott fizetni a tulajdonos, ami az uradalmat károsította meg. A meg nem művelt vagy egy évre parlagon hagyott szőlő tulajdonosát nyilvánosan marasztalták el két éven keresztül a hegyüléseken. A harmadik évben szőlőjét „dob szó alatt” ellicitálták, azaz kibecsülték. A földet átvette az új tulajdonos, de az előző bérlőnek/tulajdonosnak – a költségeket leszámítva – a maradék összeget vissza kellett adni (II. r. 1. c.).

Az év legnagyobb munkájának a szüret számított. A szekszárdi uradalom hosszan elnyúló borbordékán fehér és kék szőlőt is termesztettek. Az eltérő szőlőfajták, az egyes domboldalak különböző klimatikus viszonyai és eltérő földrajzi adottságai miatt nem egyszerre szüretelték le a szőlőt. Az uradalom tisztsége – a hegybíró és a város tisztségviselőinek javaslatát meghallgatva – állapította meg minden évben a szüret pontos időpontját a különböző dűlőkben és domboldalakon.⁵³ Tilos volt a meghatározott idő előtt a szőlő szedését megkezdeni. Ennek oka az volt, hogy az uradalom megbízott tisztségviselői ekkor szedték be az éves adót, a dézsmát a szőlőbirtokosoktól. Tehát a

⁵¹ ÉGETŐ 2004, 30.

⁵² MNL TML SzKU 6. doboz 1803.

⁵³ MNL BaML XI. 605. o. 1794.

korai szüret az uradalom megkárosításával járt volna. A szabályt megszegők büntetése éves szőlőtermésüknek elkobzása volt (I. r. 12. c. és II. r. 15. c.).

A szüret pontos időpontjáról a szekszárdi uradalom szőlőbirtokokkal kapcsolatos forrásai között találunk információkat. A szövegekből kiderül, volt olyan év, amikor a fehér és kék szőlőt külön időpontban szüretelték. Mivel a megfelelően érett szőlő szedése volt a cél, sokszor a hegy napsütötte déli-délkeleti oldalán egy-két héttel előbb indult meg a szedés, mint a hűvösebb északi oldalon. A szüret pontos időpontja azt is biztosította, hogy a hegykapukkal, kerítéssel, gyeppel körbevett szőlőhegyen az uradalmi adminisztráció tisztviselői is jelen voltak a dézsmaadó miatt. „A Mgos⁵⁴ Urasságh, Hegy Bíró az Város Tanátsával edgyet érvén réghi szokás szerint meg vizsgálván az Hegyeken a Szőlő szedést a következőképpen engették, úgy mint 1. Az Elő-hegyeken a Parásztai Kaputul fogva Tolnai Tisztarto szölleje fölöt az Hegy Tetéigh és körül az Job Remetei oldallal edgyüt az Hoszu Völgyigh szabad mind fehér mind vörös. Az Hegy tetőn az szekér uton hasíttya ugy, hogy a Bal Parászta, Cser Hát és Bal Remete nem szabad.”⁵⁵

Az 1794. szeptember 4-én kiadott rendelet részletesen foglalkozott a „Palánki hegy” és a „Bartina hegy” két oldalára vonatkozó szedési engedéllyel is. A felszabadított területek leírásakor nemcsak földrajzi nevekkkel azonosították a szőlőket. Sokszor megadták a tulajdonos nevét, néhol szakmáját is feltüntették a pontosítás érdekében: „Pintér Maiszter Svarczer Ferenc szölleje lábájában lévő szekér útig (...) Harkay László szöllejéigh szabad”⁵⁶ Az uradalom által alkalmazott hegybíró Szekszárd mezőváros vezetőivel együtt állapította meg a szüret időpontját a hegyet bejárva. Ugyanebben a rendeletben szeptember 15-e után felszabadították az addig tilalmas részeket is, tehát mindenhol megindulhatott a szüret. Természetesen továbbra is szervezett formában, hegybírói, dézsmaszedői felügyelettel és engedéllyel. Előfordult olyan eset, mikor Szekszárd mezőváros vezetősége (esküdtek és hatvanosok) a hegybíró aláírásával megerősítve engedélyt kértek az uradalomtól a szüret mielőbbi megkezdésre az Előhegyen: „... megvizsgálásra kimenvén” a szőlőt „rész szerint rodhadni, rész szerint pediglen jó állapotban tapasztaltuk lenni, ellenben az üdönök mustohasága végett további károkozásainkból, hogy nagyobb károkat ne szenvedjük, mostan reánk jövő leg közelebb az héten megesendő pénteken és szombaton, az fehér”⁵⁷ szőlő szüretelését, hétfőn pedig a teljes szüret felszabadítását kérték. Tehát 1799 szeptemberében nem a hegy két oldala, hanem a fehér és a kék szőlő szedése között tettek különbséget.

A hegyközség tisztségviselőinek szintén kiemelt feladatai közé tartozott a nyári munkák fokozott felügyelete és az ott dolgozó napszámosok ellenőrzése. Az artikulusok megsabták a munka idejét, mely „napkeltétől napnyugtáig” tartott. A későn érkező napszámosok bérét időarányosan fizették ki, az általuk okozott károkat pedig velük térítették meg (I. r. 11. c. és II. r. 14. c.).

Tilos volt egymás munkásainak átcsábítása. Ezt megakadályozandó, a munkáért adható béreket az uradalom határozta meg, és attól eltérni nem lehetett. Tiltották a több itallal (borral) vagy több étellemmel való többletfizetési formákat is (II. r. 12. c.). Ennek érdekében nemcsak büntetést helyeztek kilátásba (12 forint vagy tizenkét pálcaütés), hanem megsabták az étkezések számát és hosszát is. (II. r. 16. c.) Az ez ellen vétőket tizenkét pálcaütéssel büntették.

A fizetett bérmunkások sorába tartoztak a vincellérek. A szekszárdi szőlőhegyeken nemcsak a paraszti, de a gazdagabb polgári, tisztviselői, nemesi szőlőbirtoklás is általános volt. A társadalom módosabb rétegének tagjai nem maguk művelték szőlőjüket, hanem bérmunkásokat fogadtak. Ha valakinek nagyobb szőlőterülete volt és/vagy minőségi bortermelésre törekedett, a munkák elvégzésére szakképzett munkaerőt, vincellért alkalmazott. Előfordult az is, hogy több, kisebb szőlőbirtokos fogadott fel egy szakembert. A vincellér dolgozhatott egymaga, de ő is alkalmazhatott nap-

⁵⁴ Magasságos.

⁵⁵ MNL BaML XI. 605. o. 1794.

⁵⁶ MNL BaML XI. 605. o. 1794.

⁵⁷ MNL BaML XI. 605. o. 1799.

számost a szőlőtulajdonossal kötött megegyezés szerint. Ezután ő tartozott felelősséggel gazdája szőlőjéért és a napszámosokért, tehát az okozott károkért neki kellett vállalnia a felelősséget (II. r. 13–14. c.). A szőlőhegyekre vonatkozó levéltári forrásokból kiderül, hogy tiltották a vincelléreknek a szőlőhegyen való lakhatását, pedig ez általános gyakorlat volt az országban.⁵⁸ Előfordult, hogy a vincellér egész családjával és vagyonával kiköltözött a tulajdonos hegyen álló tanyájába. A tiltásra többször kitértek a szekszárdi uradalmi rendeletek, tehát visszatérő problémáról volt szó. Indoklásuk szerint állattartásukkal gyakran okoztak károkat más szőlősgazdáknak.

A tiltás azonban nem csak a vincellérekre vonatkozott. Általánosságban tilos volt életvitelszerűen kint élni a hegyen. Az erről szóló tilalmat önálló cikkelyben foglalták össze (I. r. 6. c.). Különösen érdekes ez annak fényében, hogy a szekszárdi szőlőhegyen – kiterjedtsége és a településektől való nagy távolsága miatt – gyakran kint aludtak a gazdák, illetve a 19. század második felétől a kiköltözések eredményeként szinte egy második gazdasági központot rendeztek be maguknak a tulajdonosok fent a szőlőhegyen. A 19. század első feléből származó, a hegybíró által felvett hagyatéki leltárakból látszik, hogy sok esetben a szőlőhegyi tanya berendezése nemcsak szőlőtermelő és feldolgozó helységekből és eszközökből állt, hanem szobából, konyhából, illetve olyan háztartási eszközökből, melyek a hosszabb-rövidebb ideig elhúzódó kint tartózkodásra engednek következtetni.⁵⁹ Az 1859-es kataszteri térképeken is jól látszik az egyes birtokokhoz tartozó szőlőfeldolgozó és bortároló építmények alaprajza, többosztatúsága, a tanyák nagy száma. A problémára többször is visszatért a rendtartás szövege. Károsnak nevezte a kint lakást és a vele együtt járó baromfi-, sertés-, kecske- és marhatartást, illetve tilos volt a szőlő érése alatt a méhek, méhkaptárak kinti tartása. Az ebből fakadó, másoknak okozott károkat a tulajdonosnak természetesen meg kellett térítenie. Szintén tilos volt a kutyák kinti tartása, vagy a szőlőhegyen történő hajtóvadászat, mivel a keresztülhajtott falka nagy károkat okozott a szőlőben (II. r. 21–26. c.).

A hegytvörvények még egy ideiglenes munkakört érintettek: a szőlőpásztorokat. A nyár végén megjelenő és átvonuló madarak óriási károkat okoztak az érő szőlőben szüret előtt. Az uradalom által „megrendeltt időben szöllejében” mindenki „pásztort rendelni köteles lészen” (II. r. 18. c.). Meghatározott szőlőterület után kellett egy pásztort fogadni,⁶⁰ így előfordult, hogy több gazda állt össze felfogadására. Általában a szőlő érésekor, augusztus elején alkalmazták őket, és a szüret megkezdéséig tartózkodtak kint a hegyen, körülbelül két hónapot. Járandóságukat a szerződés szerint pénzben és/vagy terményben kapták meg. A Szekszárdi-dombvidéken a sárközi falvak körében szokás volt a családban élő fiatal fiúk és lányok kiköltözése a szőlőhegyre a szőlő érésekor. A szabadabb élet és az ismerkedési lehetőségek mellett a családok így megspórolták a pásztornak kifizetett járandóságát.

Fontos kérdés volt a tisztségviselők javadalmazása. A hegybíró fizetését az uradalom intézte, míg a hegyestereket 1812-től a szőlő nagysága alapján a hegyközségi tagok fizették. Az esküdtek munkabért nem kaptak, de az elvégzett munka után bevételhez jutottak, tehát számukra is anyagi előnyökkel járt a tisztség betöltése. A hegybíró és a hegyesterek az éves fizetésükön túl szintén plusz bevételekhez jutottak a vitás ügyek rendezése közben. A károk felbecsülésekor a hegybíró fáradságát 1 forinttal, az esküdtekét 30 krajcárral, míg a hegyestereket 24 krajcárral fizették ki (I. r. 13. c.).

Szintén bevételre számíthattak a hegyközség „Hegy Ládájából.” A káresemények rendezésekor a pénzbeli büntetésekből nem csak a kárvallottak részesültek. A hibás félnek számos esetben büntetést is kellett fizetnie a hegyközség kasszájába, amiből a károk javítását finanszírozták. A dézsma behordása után tartott utolsó hegygyűlésen a kasszában található összeg egyharmadát előre nem

⁵⁸ MNL BaML XI. 605. o. 1803.

⁵⁹ SZILÁGYI 1990, 192. Jelen tanulmány keretei között a szőlőhegyi tanyák gazdasági jelentőségével, berendezésével nem foglalkozom. A hagyatéki és örökösödési ügyekre példa: MNL BaML XI. 605. o. 1799.; MNL BaML XI. 605. o. 1802.

⁶⁰ Sajnos a forrás nem említi a területnagyságot.

látható kiadásokra tették félre, míg a maradékot a hegybíró és a hegymesterek (nyolcan) feloszthatták egymás között úgy, hogy a hegybíró mindig kétszer annyit kapott, mint az egyes mesterek. (I. r. 14. c.), így érdekeltek volt a pénzbüntetések kiszabásában. Az 1839-es janya-pusztai rendtartás már másképp rendelkezett a büntetéspénzek elosztásáról. Az összegből az esküdtek is részesedtek, méghozzá minden tisztségviselő egyenlő arányban. Az uradalom nagylelkűségét mutatja, hogy egyszer sem kért részesedést az összegből, pedig elfogadott és általános gyakorlat volt, hogy a büntetéspénz egyharmadát az uradalom pénztárába fizették be. A földesurak sokszor bevételeik között tartották számon a hegyközségi bírságokból befolyt összeget.⁶¹ Ezekben az esetekben a kirótt bírság is jelentősen magasabb volt. A tisztségviselők részesedése a pénzekből egyértelműen a földesúr befolyását szilárdította meg és növelte hatalmát. Egyrészt az ellenszegülők az uradalom és az igazságszolgáltatás (úriszék) haragját vonták magukra, másrészt a bevétel reményében a tisztségviselőknek is érdekükben állt a szabályok maradéktalan betartása.

A rendelet elemzése során a közösség jogi életére vonatkozó következtetéseket is levonhatunk. A hegytörvény szövegében többször előfordult, hogy ugyanazon hibára különböző büntetési tételeket állapítottak meg. Sok büntetés kiszabásánál a „12 forint vagy 12 pálcza ütés” tételei között lehetett választani. Elvileg a hegyközség minden tagja azonos jogokkal rendelkezett, ugyanazokat a törvényeket kellett betartaniuk. A hegytörvények arra is felhívták a tisztségviselők figyelmét, hogy részrehajlás nélkül bíraskodjanak: „Szegénynek és boldognak egy eránt szolgáljanak, (...) minden személy válogatás nélkül Igasságot tegyenek”. Ennek ellenére megfigyelhető, hogy ugyanarra a hibára eltérő büntetést rótt ki a szabályzat. A választás a testi fenytés, a pálcaütés és pénzbeli összeg megfizetése között dőlt el. Tehát a törvény végrehajtása tekintetében különböző megítélés alá esett a szőlővel rendelkező nemes, polgár, jómódú paraszt vagy éppen nincstelen zsellér és cseléd. Nyilvánvalóan előbbiek mindenkor pénzbírsággal rótták le büntetésüket. A hegyközség szervezete, bár jogilag egybefogta a rendi társadalom különböző rétegeit, azonos jogokat adva a szőlőtulajdon és hozzá kötődő előnyök tekintetében, de a büntetés elszენvedése során kitűnt, hogy a részben demokratikusnak tűnő rendszer működését is a feudális társadalmi szabályok hatották át.

A rendelet szövegének fontos részét képezte a bíraskodás jogkörének meghatározása. Az a szőlőhegyi birtokos, aki nem volt elégedett a hegyközségi tisztségviselők döntésével – büntetését soknak vagy kártérítését kevésnek érezte – az uradalmi törvényszékhez, azaz az úriszékhez, mint feljebbviteli fórumhoz fordulhatott panaszával. Tehát a hegybírótság („Hegy Tanács”), mint alsófokú joghatóság járt el az ügyekben, és ebbéli szerepét a földesuraság megerősítette (I. r. 15. c.).

A súlyosabb káromkodást („Teremtést szidalmazók”), a nagyobb értékű pincefeltörést, lopást, véres verekedést, paráznaságot, gyilkosságot azonban rögtön az úriszék hatáskörébe utalta a rendelet (II. r. 17. c. és 27. c.), tehát a bűn fajtája és mértéke határozta meg, ki az eljáró törvényhatóság. Ugyancsak az úriszékre tartozott minden olyan vitás kérdés, ami a rendtartásból kimaradt, például az örökösödési ügyek, a vitás adásvételi szerződések. Utolsó cikkelyeinek egyikében pedig megállapította azt a pénzbeli értékhatárt (24 forint), ami fölött szintén csak az úriszék bíraskodhatott (II. r. 28. c.). Az artikulások összességéből kitűnik, hogy a jogszokásokon alapuló, mindennapi vitákat, kis összegű károkat és apró bűnöket a hegybírótság intézménye bírálta el. A vagyoniilag jelentős hátrányt okozó vagy erkölcsileg elfogadhatatlan magatartást tanúsító vétkeket uradalmi eszközökkel torolták meg.

A hegybírótság döntése ellen fellebbezésre az úriszéken volt lehetőség (I. r. 15. c.). Ha az úriszék döntését sem fogadta el az egyik fél, feljebbviteli fórumként ugyanúgy lehetősége volt a vármegyei törvényszékhez fordulni a megszokott törvényi eljárások útját követve.

Az 1812-es hegyközségi törvények újbóli bevezetésekor az uradalom és Szekszárd mezőváros között a legnagyobb vitát az II. rész 20. cikkelye okozta. A rendelet megtiltotta Szekszárdra, illetve

⁶¹ ÉGETŐ 2001, 40.

a szekszárdi és ősényi határban lévő pincékbe a vidéki borok behozatalát. Ennek oka, hogy a századforduló óta egyre több panasz érkezett a vásárlók és a kereskedők részéről, miszerint a környék falvaiból behozott silány minőségű borokat szekszárdiként árusították.⁶² Továbbá a „*Méltóságos Uradalom*” is sérelmezte az idegen borok behozatalát, ugyanis „*a jó hírű Szexárdi Borokat a bé hozott alá való idegen Borokkal feltserélvén az uradalmi dézsma is tsak ilyenekből adattatna ki*”⁶³ melyre többször volt példa a forrás szerint. A nevezett cikkely világosan tiltotta és büntette – kilátásba helyezve a teljes borkészlet elkobzását – az efféle cselekedeteket, továbbá saját fogyasztásra is csak előzetes bejelentéssel és az uradalmi tisztségviselők engedélyével lehetett vidéki bort behozni. Ez a szemlélet azonban már nem felelt meg a szabad kereskedelem követelményeinek 1829-ben, ezért Szekszárd mezőváros vezetősége tiltakozott a cikkely változtatások nélküli bevezetése ellen. Véleményük szerint ez az „*általános tilalom gátolja a közkereskedést*”⁶⁴ A város fő célja a szabad borkereskedelem fenntartása volt, ami a más területekről érkező borokat is érintette. Az uradalom és a mezőváros közötti vitában végül a vármegyei törvényszék döntött, melynek tartalmát 1831-ben hirdették ki. „*Közhirül tétetni rendeltetik, hogy a Szekszárdi Hegységbe /:Promontoriumba:/ semmi némű vidéki Borokat bé vinni nem szabad. Ellenben a MVárosba (értsd: mezővárosba) és azon részbe, melly nem a Hegységhez tartozik, a Boroknak bé vitele szabad marad.*”⁶⁵ Így végül az 1812-es hegyközségi törvény megújításának és az eközben eszkalálódó vitának köszönhető – mivel az eredeti forrást csatolták a peranyaghoz –, hogy a szabályzat teljes szövege az utókorra maradt.

A szekszárdi uradalom 1812-ben kiadott szabályzata a munka zavartalanságát, ellenőrzését, továbbá a vagyon és a tulajdon védelmét biztosította a szőlőhegyen. Mindez pedig – az uradalom érdekeit szem előtt tartva – garantálta a földesúri járandóságok beszedését. A szabályzatot valójában a közigazgatás elősegítésére és a rendészeti feladatok ellátásának megkönnyítésére adta ki az uradalom.

A SZEKSZÁRDI SZŐLŐHEGYI SZABÁLYZAT HIÁNYOSSÁGAI ÉS AZ ÁLLAMI BEAVATKOZÁS

A szekszárdi uradalom szőlőbirtokosai részére kiadott rendtartás „hiányos” szabályzat. A legfontosabb földesúri jogok (adók beszedése) és a hegyközség működésének biztosítása mellett számos olyan, a szőlőbirtokokkal kapcsolatos probléma létezett, amivel a szabályzat nem foglalkozott.

A dunántúli rendtartások gyakori eleme volt a szőlőbirtokok adásvételét, öröklését, elzálogosítását szabályozó rész.⁶⁶ Részletes leírások mutatták be a perek lefolytatásának módját,⁶⁷ míg a szekszárdi szabályzat csak az üggyel foglalkozó joghatóságot és a feljebbviteli fórum lehetőségét nevezte meg, tehát a bírósági eljárásról rendelkezett.

Hosszú és részletes leírások készültek a bűnök (lopás, verekedés, káromkodás, paráznaság) különböző fajtáiról és az azokért járó testi fenytésekről és pénzbüntetésekről. A szabályzatok gyakorlatilag összefoglalták a követendő magatartás- és viselkedésformákat, elvárt és betartandó erkölcsi elveket. Ezek legtöbbje a 18. századi artikulásokban fordult elő. Sok esetben tettek különbséget gyermek, női és férfi bűnös, és az érte járó fizikai büntetés között.⁶⁸ Ezzel szemben a szekszárdi rendtartás bár több cikkelyben érintette, de nem részletezte ezeket a témákat.

Az artikulus pontjai nem rendelkeztek a szüret időjéről, a dézsmaszedőkről, munkájuk folyama-

⁶² Figyelembe kell venni, hogy a szekszárdi uradalom szőlőterületei nem terjedtek ki a mai Szekszárdi borvidék teljes területére, továbbá a forrásokból nem derült ki pontosan, hogy a hivatal emberei mit értettek a vidék kifejezés alatt.

⁶³ MNL TML IV. 1. b 10:1/1831.

⁶⁴ MNL TML IV. 1. b 10:1/1831.

⁶⁵ MNL TML IV. 1. b 10:1/1831.

⁶⁶ ÉGETŐ 2004, 16.

⁶⁷ ÉGETŐ 2001, 39.

⁶⁸ ÉGETŐ 2001, 25.

táról. Hiányzik a szövegből a borkimérés szabályozása, pedig a jelentős földesúri bevételnek számító borkimérési jog megsértését szigorúan büntette az uradalom.⁶⁹ Ugyancsak hiányzik a kötelező éves munkák időbeli beosztásának leírása, illetve az értük járó bérezés megállapítása.⁷⁰ Ezenkívül az artikulusok nem térnek ki a szőlőbirtokok adásvételére és az öröklés különböző formáira sem.

E kérdések rendtartásban történő hiánya azonban nem jelentette a szabályozás hiányát. A szőlőhegygel foglalkozó források között egyrészt megtalálhatóak az uradalom rendeletei, melyek a szőlőbirtokokkal és a termeléssel kapcsolatos részletes szabályozásról gondoskodtak; másrészt az úriszék anyagai rávilágítottak a birtokosok közötti leggyakoribb problémákra és a rájuk adott jogi válaszokra. Így a forrásokban szinte minden kiegészítő információ megtalálható, melyek a szabályzatban nem lettek rögzítve.⁷¹

Az források tematikus vizsgálata rámutatott arra is, hogy a szőlőbirtokok öröklése és adásvétele miatt fordultak legtöbbször panasszal az úriszékhez. A másik legfőbb problémát az esőzések közben tönkrement utak kijavítása és az árkok tisztán tartása jelentette. Szintén sok vitára adott okot a szekérutak helytelen használata vagy egy-egy szekérforduló megrongálása, esetleg más szőlőjének letaposása. Ugyancsak előfordultak a szőlőbirtok határát jelző jelek megváltoztatásából fakadó viták, mely során az egyik birtokos szőlőterülete csökkent. Természetesen a lopások, pincefeltörések, egyéb szándékos vagy akaratlan rongálások is az úriszék munkáját szaporították és az uradalmi anyag részét képezték.⁷²

A polgári korszak beköszönte markáns változást hozott Szekszárd mezőváros és az uradalom életében. A hosszan elhúzódó birtokelrendezési per, a bordézsmá megváltása háttérbe szorította a hegyközségi szervezeteket. Jogtörténeti szempontból nem elhanyagolható, hogy 1848 után a hegybíróságok működése beszűkült. Feladataikat az apróbb kárbecsléseken kívül az illetékes hatóságok vették át.⁷³ A hegyközségek életében jelentős változást hozott a filoxeravész. A kormányzat elérkezettnek látta az időt, hogy ennek a régi intézménynek újra funkciója legyen. Az 1894-es törvénycikk⁷⁴ rendelkezett a meglévő hegyközségekről, feladataikról és újak létrehozásáról. A törvény gyakorlatilag a különböző borvidékeken használatban lévő rendeleteket foglalta össze és általánosította országosan.⁷⁵ Hatékonyságában az egyik problémát az jelentette, hogy a hegyközség létesítése nem volt kötelező, csak önkéntes, illetve fő funkciója közigazgatási-rendészeti jellegű maradt, bár a helyi sajátosságokat figyelembe vették. A törvénynek köszönhetően a Szekszárdi-dombvidéken megindult a hegyközségek önkéntes megalapítása, kezdve az előhegyivel 1906-ban.⁷⁶ A folyamatot a két világháború között az 1929-ben kiadott törvény⁷⁷ zárta le. Meghatározott területnagyság (150 kataszteri hold) és a szőlőbirtokosok bizonyos száma (tíz) felett kötelező volt a hegyközségek megalakítása.⁷⁸ Szabályzatukat már nem önállóan írták, hanem uniformizált mintarendtartásokat adtak ki részükre, melyet csak ki kellett tölteni. Ezzel lezárult az a sokszínűség, mely a vidékenként eltérő, helyi gyakorlatokra építő rendtartásokat jellemezte.

⁶⁹ ÉGETŐ 2004, 12.

⁷⁰ A 19. század első felében alig változtak a munkásoknak fizetett munkabérek a szekszárdi szőlőhegyen. Összehasonlításként lásd: FUKSZ 2016, 486; SZILÁGYI 1990, 192; TÖTTŐS 1987, 25–26.

⁷¹ A források tematikusan nincsenek szétválogatva, hanem a szekszárdi uradalom anyagai között találhatóak meg évenkénti bontásban a pécsi és a szekszárdi levéltárban. A források bemutatásáról lásd részletesen: FUKSZ 2016, 484–489.

⁷² A felsorolás a teljesség igénye nélkül készült. A pécsi és a szekszárdi levéltárban a szekszárdi uradalom anyagaiban megtalálható legjellemzőbb témacsoportokra tettem utalást.

⁷³ GLÓSZ 1990, 236.

⁷⁴ 1894. XII. törvénycikk.

⁷⁵ KAJTÁR 1993, 1–2; NAGY 2015, 63–64.

⁷⁶ MNL TML Alisp. 7732/1906; MNL TML rkgy. 523/1906.

⁷⁷ 1929. 17. törvénycikk.

⁷⁸ KAJTÁR 2011, 25.

1. MELLÉKLET

*Szöllő Hegybéli Rendtartás*⁷⁹

Szekszárdi Szöllő hegyekre nézve a Méltóságos Uradalom és a Város Elöljáróinak egyget Értésével 1812dik évében következőképpen ujított meg.

Ha egy ház, mely tsak kevés Személyekből álló Társaságot térszen, Rend nélkül boldog nem lehet, bizonyára a Szekszárdi szélessen és hosszan elterjedett Szőlőhegyeknek Birtokossai sem érhetik el sok fáradságaiknak igazi és kívánt tzeljokat, ha tsak bizonyos jó Rendek mellyek minden Szöllő Birtokosoknak kötelességét, azoknak pedig kik ezek ellen véttenek büntetéseket meghatározzák, nem hoztattnak, és szorosan meg nem tartatnak. Mellyre valo nézve ezen rendelkezések két részre osztatnak. Az első fog szollani a Hegy Biróruul, annak Esküttyeirüul, álandos Hegymesterekrüul és ezeknek kötelességeirüul. A második rész pedig a kártételekrüul, ezeknek betsülésérüul, megtérittetésérüul, a Tolvajokruul és ezeknek büntetésérüul.

Első rész

A Hegy Biróruul, Esküttekrüul, az állandos Hegymesterekrüul, és ezeknek kötelességeirüul.

Első Tzikkely

Nálunk a Hegy Biró, Kinek fő Gondviselése alá birattatnak a Szőlő Hegyek, a Méltóságos Uradalom Pénztárjából fizettetvén a Városiaknak bizodalmas Kérésükre az ajánlottak közül egy a Tekéntetes Uri Tisztségnek jelentésére Tekéntetes Disztriktuális Uradalmi Fő Tiszt Ur által szokott Ki nevezettetni. Kinek hivatala mindaddig állandó lészen, méglen erkölcstelen és példátlan maga viselete, vagy kötelességében valo tunyasága a változást nem Kivánnya.

Második Tzikkely

Mivel pedig Esztendő által a Szomszédok Között, a Kártévők és Kártételek eránt kerítések, Kapuk, Utak, Gyepük, Munka és Munkások, nem Különben a Szöllő, gyümölcs, és egyéb Lopások eránt több aprólékos kérdések adják elől magukat, ezen kérdéseket pedig mindjárt heventében meg ítélni és el intézni hasznos volna, a Hegy Biro az elő adando Esetekben valamint eddig volt, tüstént maga mellé vevén Két városi Eskütteket a Dolgot az alább Következendő Rendek szerént minden Személly válogatás nélkül elintézza és végrehajtsa.

Harmadik Tzikkely

A Szöllő Hegyeknek örzésére, károktul való meg védésére nyoltz állandó Hegymesterek rendeltessenek. Kikre az Hegyek fel osztassanak egész Esztendőre úgy, hogy nem tsak nyáron, midön a szöllő mivesek a nélkül is munkálodván mindenkor Szöllejekben tartozkodnak, hanem télen is, midön meg szüვნén a Birtokosok a munkátul lakhelyeikbe be vonnyák magokat, hogy azoknak présházaik és azokban Boraik, Gyümöltsfáik és sok költséggel szerzett karoik bátorságban maradhassanak, éjjel és nappal szorgalmatosan vigyázzanak. A rendelt Hegymesterek közül kettőt a Hegy Biró magának ki választhat, kik a többieknek, Kiknek szoros kötelességek lészen mindenkor a Szöllő Hegyeken lenni és nem a városban tartózkodni, a ki adando parancsolatokat meg vigyék. De ezek is, mihelyt dolgaikat végzették, tüstént az ő osztályaikba mennyenek.

⁷⁹ A szöveget a korabeli írásmódnak megfelelően szó szerint közlöm. Köszönetemet szeretném kifejezni Molnárné Rimán Mónikának a szöveg digitalizálásában nyújtott segítségéért.

Negyedik Tzikkely

A hiv szolgálja megérdemli az ő jutalmát és fizetését. Meg hogy azért mind ez előtt volt, egyedül Szegzárd várossa fizette az állandó Hegymestereket, és a külső Birtokosok mentek legyenek ezen tehertül mihelyett az idő engedi. Kötelessége lészen a Hegy Birónak maga mellé vevén két Eskütteket a hegyeket el járni és Kinek Kinek Szöllejét /: Tekéntet lévén a meredek hegy és lapos Szöllökre:/ hány napi kapállo legyen az különös szám alatt fel jegyezni, hogy eképpen meg tudván kinek kinek birtokát az időnek körülállásaihoz képest az állandó Hegymestereknek jutalmokat Borban ki lehessen vetni. Melly a jó Egyetértés úgy hozván magával, mindenkor az Uradalom tisztségének elöl ülése alatt, a város Elöljáróival egyet értéssel határoztasson meg. Melly kivetett jutalmat minden Birtokos minden személy válogatás nélkül tartozik megadni, ha pedig meg adni nem akarná, Földes Úri hatalom által kényszeríttessen.

Ötödik Tzikkely

Fő kötelességek lészen ezen hegybéli Személynek, hogy az egész hegyre szorgalmatosan vigyázzanak, Szegénynek és boldognak egy eránt szolgáljanak, minden esetben előbb a feleket meg halgatván, minden személy válogatás nélkül Igasságot tegyenek. Azért is szükséges, hogy mind a Hegy Biro, mind pedig az állandó Hegy mesterek a Sub A ide mellékezett formula szerént a hiteket az Uraság tisztsége előtt letegyék.

Hatodik Tzikkely

A Hegy Birónak kötelességében fog állani Esztendő által gyakran a hegyeket megvizsgálni, a Gyepüket, Kerítéseket, Kapukat és ajtokat, utakat azokat, kiket illet, ha el romlottak volna, meg igazítatni, hogy az egész hegy be legyen kerítve, az utakban, ahol szükséges Kiállo helyeket rendelni. Leginkább pedig azon iparkodjon a Hegy Biró, hogy a Gazdák eleven Gyepüket és Kerítéseket neveljenek, hogy a sok palánkolás és sövény fonyás miatt az erdők ne pusztuljanak.

Hetedik Tzikkely

Hogy pedig kiki tudhassa hol tartozik gypüt, kaput, kerítést, utat tsinálni és azokat jó karban tartani, az határozatott meg, hogy minden Szöllös Birtokos a maga Szölleje alatt és felett a Gyepüt, a maga földjén az Utat, tulajdon maga kapuját, ajtoját és kerítését maga, a völgybéli kapukat és utakat minnyájan Kik azon Völgyben Szöllöt birnak és az Útnak vagy kapunak hasznát veszik, a közönséges utakat és kapukat pedig közönségesen a Hegy Biró és Esküttek intézése szerint tartozzanak meg csinálni és jó karban tartani.

Nyoltzadik Tzikkely

Amely Gazdáknak pedig Házaik vagy Kertyeik a Szöllökkel határoznak, azok az udvarjoknak vagy kertjeknek kerítését a Szöllök felül mindenkor olyan karban tartoznak tartani, hogy azoktól a Szöllökben leg kevesebb kár se következzen. Különbén ha azokban az ő házi Kerítéseikről valamely kár következend, a kárnak megtérítésén kívül duplán fognak büntettetni, hogy sem egyebek, akiknek külső rossz árkaik miatt valamely kár okoztatott.

Kilentzedik Tzikkely

Minthogy pedig a sok völgyekből lefolyó sebes vizek, nevezetessen a Tsatári és Parásztai térségeken, amellyeken a Méltóságos Uraság is Réteket bir, és más helyeken is olly mély árkokat mostak már, hogy egyik oldalról a másakra hidak nélkül által menni nem lehetetlen volna, tartozzanak az illyen gyalog és kotsi járásra szolgáló Hidakon teenedő minden kézi és mesterségbéli munkákat meg tenni mind azok, kik azoknak hasznát veszik. Mivel pedig ezen rossz hidak a Dézsma hordására, Szöllök javítására, mellyből a méltóságos uradalomnak a haszna is öregbedik, Szolgálhatnak a régi Szokás

Szerént mind eddig szükséges *fa* és ezután is a városnak kérésére az uradalomtul meg nem tagadtott.

Tizedik Tzikkely

Ha pedig valaki a Hegy Biró által meg intetvén Kapuját, Gyepüjét, Uttyát az időhez kiszabattandó 7 vagy 15 napok alatt meg nem tsinálná, annak vagy a Gazdaságnak Költségére a Hegy Biró csináltassa meg és hozza helyre a hibát, Kinek is fáradságát, költségét mellyeket mind azonáltal hitelessen Specifikálni tartozik, megtéríteni a hibás Gazda vagy Gazdaság légyen Köteles, ha másképpen nem, Földes Uri hatalom által is, és ezen fellül 2 forintokal büntetessen meg, ezen büntetés pedig annyiszor, mennyiszer dupláztasson, tripláztasson.

Tizenegyedik Tzikkely

Arra is különösen köteleztetik a Hegy Biró, hogy gyakortább, leginkább pedig nyáron, midön munka idejek vagyon, maga mellé vévén egy vagy két Esküttet, a hegyet vizsgálja, ő és a Hegy mesterek a munkásokat meg tekentsék, a Napszámosokat és általlyában Munkálódóknak munkájokat meg nézzék, és ha találják, hogy rosszszul dolgoznak, vagy kárt tesznek, vagy napkelettiül fogva napnyugottig nem dolgoznak, foszszak meg a napszámjoktul, a nevezetes kárt pedig a Gazdának megtérítettessék, ha pedig valamelly Szöllös Gazda annak idejében Munkáját meg nem tenné, vagy meg nem tétetné, intse meg és hajtsa reá.

Tizen Kettődik Tzikkely

Meg tiltatik pedig mind a Hegy Bironak, mind az Eskütteknek, legfőképpen pedig a Hegy mestereknek, hogy a Szöllös Gazdák hire és tudtok nélkül sem Szöllöt, sem Gyümölcsöt a Hegy Bironak Irásbeli commissioja nélkül akárki számára is kosarakban vagy tarisznyákban hordani ne merészeljenek, mert ezen egyenesen a letett hitük ellen tett tselekedetben és vétésben találtatván mint Tolvajok fognak büntettetni és szolgálattyyokbul kitétetni.

Tizen harmadik Czikkely

Valamint mindennémű károk megbecsülésének a hegy Biró és egy Eskütt, vagy pedig két Eskütt által kell meg történni, ugy szükséges egy részrül, hogy a Ki kárt vall, azt mindjárt a hegy Birónak béjelentse, más részrül pedig igasságos, hogy az illyetén betsülésekben a Hegy Birónak fáradságát 1 ft,⁸⁰ az Esküttét 30 krajcár, a Hegymesterét pedig 24 kral⁸¹ megfizesse, a Birság vagy Büntetés pénz pedig a Hegy Ládába tétessék.

Tizen Negyedik Tzikkely

Ezen Hegy Ládának, mellybe a Birság vagy Büntetés pénzek tétetnek, két kultsa légyen, egy a Hegy Bírónál, a hol a Láda is fog lenni, a másik pedig a Város házána tartassék. És Szüret után minek utánna a Dézsma is be hordattatott, Gyülés tartatván, mellyre minden Renden lévő nevezetesebb Szöllös Gazdát meg hivattassanak, az Uradalom Tisztsége elől ülése alatt, azon Pénznek egy harmad Része a Hegyeknek által nem láthato Szükségére megtartasson, két harmad Része pedig a Hegy Biró és Hegy mesterek között olly proportio szerént osztassék el, hogy a Hegy Biró Két Részt, a Hegy mesterek pedig egy egy Részt huzzanak. Ezt úgy értvén, hogy ha 10 f. lesznek el osztani valók, akkor ezen summából a Hegy biro 2 f., a Hegy mesterek pedig 1. f. huzzanak, hogy ez által is új ösztön adassék a hegyélieknek az igaz vityázásra s Kártévőknek büntetésére és feladására.

⁸⁰ Forint. A szövegben a ft. és a f. rövidítések jelentése is forint.

⁸¹ Krajcárral. A szövegben a kr. rövidítés jelentése krajcár.

Tizen Ötödik Tzikkely

Ha pedig valaki a kár becsülésekben vagy a Hegy Tanácsnak ítélete által magát terhelytetnek vélné, vagy talán az eránt volna panassza, hogy a bé jelentett Kárnak meg vizsgálására se a Hegy Biró Ki nem ment, se Eskütteket ki nem küldött, Szabad lészen ezen esetben a Méltóságos Uraságnál orvoslást keresni és Kárának meg orvoslását sürgetni, Sőt ha annak végzésével sem elégedne meg, a Nemes Vármegye Törvény Székére is Kelni, de azért a Hegy Bironak és Eskütteknek Ítélete, midőn az ellen van a Panasz, függőben ne maradjon, hanem mindjárt végre hajtassék.

Második rész

A Kártételekrül, ezeknek megbetsülésérül, megtérítettésérül, tolvajokrul, és ezeknek büntetéseikrül.

Első Tzikkely

Mivel Sokan tapasztaltatnak olly restek és gondatlanok lenni, hogy a magok és Méltóságos Uraságnak a Kárával Szöllejeiket a miveletlenség miatt parraggá teszik, hogy tehát az illyen magokrul is elfelejtkezett Birtokosok büntetés nélkül ne maradjanak, a Hegy biró által első Esztendőben megintessenek és ezen intés prothocoláltasson, ha ezen Intés nem használnak jövő Esztendőben másodszor is megintettesen Szöllejének jobban való munkáltatására, és ha ezen második intés sem használna, Szölleje Dobszó alatt ellicitáltasson, a bejövendő pénzbül a költségek lehuzattatván a többi neki vissza adattasson.

Második Tzikkely

A Szöllös Gazdák úgy intézzék el víz uttyaikat és árkaikat, hogy azok a szomszédoknak károssak ne légyenek, a megyéket és víz árkokat tisztán tartsák, és ahol meg lehet, a víz utakat úgy intézzék, hogy azok a kotsi ucákra be vezettessenek, azokbul az akadálózó fákat kivágják, nehogy a víz fen tartoztatván a rendekbe bé tsapjon és károkat okozzon, különben a hibás gazda a kárnak és költségnek megtérítettésében megmarasztalltassék.

Ha pedig megintetvén még is Nyakasságbul kötelességét nem tellyesittené, az előbb Ki szabott meg marasztaltatáson fellül a Kárnak egy negyed Részével büntettesen meg, melly büntetés a Hegy Ládaiba tétessen.

Harmadik Tzikkely

Minthogy pedig a tapasztalásbul tudva volna, hogy a Közönséges szekér utak, mellyeket egy általlyaban elszorittani tilalmaztatik, leginkább két okbul romlanak el, úgy mint: Először mivel a Partokon lévő fák, mellyek különben is az utasokat a Szélrül ingattatván veszedelemel és a Partok lerohanásával fenyegetik, az utakat nem hagyják száradni, és nedvessen és lágyan tartják másodszor mivel az út tsinállók az utak fenekeit és oldalait ássák 's vágják, és az illyen friss földet a sebessen folyo vizek és záporok annyiszor, mennyiszer el hordván mellebb és mellebb gödröket hagynak magok után annyira, hogy azok járatlanokká tétetnek. Hogy tehát ezen Rosznak ellent lehessen állani, köteles lészen minden gazda a régi uttyát meg tartani és senki magátul a Hegy Bironak hire és engedelme nélkül új utat vágni, az utnak fenekeit vagy partnak oldalát ásni nem merészelje, a Kárnak és Költségnek megtérítettésén kívül 24 ft vagy páltza büntetés alatt.

A Rossz utakat pedig az illető Gazdák mindenkor egygyet értvén úgy tsinálják meg, hogy a nagyobb gödrökbe fa[...] rakván és rekesztékeket fonyván töltsék meg, a kisebb romlásokat pedig a partrul, mellyen semi árnyékot tartó fát tartani szabad nem lészen, lehányattandó földdel hozzák helyre, ez mind azonáltal a Szöllös Gazdának, kinek partyárul föld hányattatik le, tudtával történnyen meg a kárnak eltávoztatására.

Negyedik Tzikkely

Aki a maga megyéjét és határát meg nem tartya és Tökéjét Killebb bujdatni tapasztaltatik, azon kívül, hogy az Utak Elszorittására ki bujtott Tökéje ki fog vágattatni, 2 forintokal fog megbüntettetni annyiszor, mennyiszor, és végre pálczával is.

Ötödik Tzikkely

Minden Ember, a Ki a Szöllejébe mégyen vagy haza jön, akár gyalog akár Szekérel járjon, maga után a maga vagy közönséges ajtot és kaput bé tsukja, mert a Ki ezen gondatlanságban tapasztaltatni fog annyiszor, mennyiszor az okozando káron kívül 1 forintnak fizetésére fog büntettetni.

Hatodik Tzikkely

Minthogy a Szöllös Gazdáknak közönségessen káros, hogy némellyek majd tsak nem egész nyáron, sőt Télen is a Szöllökben laknak, és ott Baromfiakat, Ebeket és Sertéseket tartván Szomszédjaiknak károkat tesznek, ezentül a barmoknak ott tartása tilalmaztatik, és az ott való lakás is tsak úgy engedtetik meg, ha helyes okát a Tekintetes Uri Tisztségnek meg jelenti.

Hetedik Tzikkely

A Szekszárdi határ a Szántóföldekre nézve úgy is nagy szükségét szenvedvén, Senkinek sem léssen szabad Szántóföldjét Szöllövesszővel a Méltóságos Uraság hire, és engedelme nélkül be ültetni, a be ültetett Szöllőnek ki vágattatása és az okozando költségnek meg fizetése alatt.

Nyoltzadik Tzikkely

A Szöllökben a keresztül katyul kutyával vagy hajtokal való vadászat, mivel a vadra való nagy vigyázás miatt sok tökéek kigázoltatnak, sok, szép oltoványok a lövés által meg sértetnek, télen nyáron tilalmaztatik a törvényes büntetés alatt. Télen mindazonáltal a magányos, csendes vadászat a törvény értelem szerént meg engedtetik, hogy a Kár tevő vadak el üzettessenek és fogyasztossanak.

Kilentzedik Tzikkely

A Szöllökben és Megyékben az árnyékot tartó és a Szomszédoknak kárt okozó fáknak, úgy mint dió, mandula és sárga vad baratzk fáknak tartása tilalmaztatik és mint igen ártalmasak tüstént kivágtassanak, mellynek végre hajtása a Hegy Biróra bizattatik. Szabad legyen mindazonáltal olyan helyeken a hol Kárt nem okoz, úgy mint a Szöllök allyában és lapálokban az ilyen fákat is, a jó s kisebb fajta oltott és kárt nem tevő fákat pedig, mivel közönségessen tudva vagyon, hogy a lakosoknak egyik Jövedelmük és élelmük a Gyümöltsbül vagyon, különös Gyümöltsösseik pedig nintsenek, mindenütt tartani, úgy mind azon által hogy azok a hernyotul és más féregtül tisztán tartassanak.

Tizedik Tzikkely

Senkinek a hegyeken a maga és a közönségessen meg engedtetett utakon kívül, mellyek dobszó alatt már többször meg nevezettek és ezen Hegybéli Tzikkelyeknek felolvasatása alkalmatosságával ismét megneveztessenek, más szöllején keresztül katyul járni szabad nem léssen se télen se nyáron, mert a Ki ez ellen vétt, és a hegyemester által meg kérdeztetvén járásának helyes okát mondani nem tudna, mint csavargó és gyanús személy a környülállásokhoz képest meg fog büntettetni. A Rést tsinállók és kerített bontók pedig 12 páltzával, vagy 12 forintokal büntetessenek meg.

Tizenegyedik Czikkely

A Ki Cselédjét más Szöllejébe gazért küldi és a tulajdonosnak jelenlétele nélkül a Szöllöbe bé mer menni, a tulajdonos jelenlétele nélkül bé menő tseléd 6 Korbátsal, a küldő gazda pedig 2 forintra büntetődjön.

Tizenkettődik Tzikkely

A Ki a más munkássát el tsábittani vagy a közönségessen, tudni illik a Tekéntetes Uri Tisztségnek Tanátsnak és a Hatvanosságnak egyet értésével kiszabott határozáson fellül, melly mindenkor dobszó alatt ki fog hirdettetni, munkássának több fizetést ád, vagy a gazdátul többet kér vagy rendkívül való Itatal tartya, 12 páltza ütésel vagy 12 forintokal annyiszor mennyiszer megbüntettessen.

Tizenharmadik Tzikkely

Minthogy pedig senki a Szekszárdi hegyeken maga erejével Szöllejét meg nem munkálhattya, vagy olyanok igen kevesen vagynak, következésképpen sokan kéntelenítettnek magoknak Segédeket vagy is Vintzellérek tartani, az ilyen szegődött Vintzellérek a Gazdájok Személlye viselvén, tartozznak a Gazdájok Szöllellyekben tapasztalt hijjányosságokat azoknak mindjárt a szükséges orvoslás végre meg jelenteni, és a munkásokat az alább kiszabott rendtartásra szorittani, a Gazdájokal tett Contractust pedig /:melly mindenkor két bizonyásznak jelenlétében történnyen:/ fizetésük el vesztése alatt meg tartani, a ki pedig fizetését ne talán ki vette; a felesleg fel vett pénzt vissza fizetni, és 12 páltzával büntetődjön.

Tizen negyedik Tzikkely

Ha pedig valaki a más szöllejét, mint most már történik, általlyában munkálni fel fogadná, hasonlóképpen mint a gazda, még a maga mellé hivattando munkásokra való nézve is ezen hegybéli Tzikkelyeket meg tartani, a birtokos gazdáját minden kártul menteni, a Szöllöt pedig szorgalmatosan annak idejében jól megmunkálni, tartozik mert, ha ezt elmulattya, akár tézsen a gazdája panaszt, akár nem, ha a szöllök vizsgálása alkalmatosságával a munkában hijjányosság fog tapasztaltatni, a Vintzelléreknek kiszabott büntetést fogja szenvedni.

Tizen ötödik Tzikkely

Valamint pedig a Munkások a magok bérét meg kívánnyák, úgy illendö és igazságos, hogy azt meg is érdemellyék és szolgálják. Azért köteles lézsen minden munkás napkeletkor, ha egész napszámot akar vinni, megindulni, a szöllöbe a munka helyre sietni és Nap nyugottig a ki szabott bérért szorgalmatosan minden perlekedés és zugolódás nélkül híven és jól dolgozni a fellebb kiszabott büntetés alatt.

Hogy pedig azon rendetlenség melly már igen szokásban vagyon, hogy tudni illik a munkások azt kérdezik midön későn jönnek, a gazdátul Be vész-é a Munka? eltávoztasson, bé lehet ugyan venni az ilyen későn jövő Munkást, de csak a munkában el töltött időhez képest járjon meg a fizetése, nem pedig egész Napra, a meg szolgált napi bérének el vesztése alatt, ha egész napra fel venni merészelné. Melly elvesztett Bére a Hegy ládába tétessen.

Tizen hatodik Tzikkely

Mivel pedig az is tapasztaltatnék, hogy a rendkívül való sok ivás miatt a munkások nem hogy hasznára, hanem inkább kárára vagynak a munkáltató Gazdának, szükség, hogy az ivásban is rend tartattasson. Mellyre való nézve a Bor italnak ideje fölöstököm, Dél, Uzsona és Estve rendeltetik, az időn kívül való Bor ital pedig tilalmaztatik, úgy hogy a Ki nap közben borosan találtatik, 12 páltzával büntettessen meg. Hogy pedig az evés alkalmatossággal történni szokott nagy idő vesztegetés is meg gátoltasson, fölöstökömré fél, délre egy, uzsonára is fél ora engettetik, az estvéli dözsölés pedig végképpen tilalmaztatik. Hogy tehát ezen Rendtartás annál inkább bé hozattathasson, meg hagyattatik a Hegy Bironak és hegy mestereknek, hogy a szöllökben a hol munkások vagynak gyakorta megforduljanak, és a rend ellen tselekedöket meg büntesse.

Tizen hetedik Tzikkely

A veszekedés, káromkodás, lopás valamint közönségesen tilalmas, úgy a hegyeken is tilalmaztatik úgy, hogy a gyümölcs oltovány és egyéb aprobb lopások, Kissebb káromkodók és veszekedők a Hegy Biro által tüstént 12 páltzával vagy forintokal büntettesenek meg el követett tselekedeteikhez képest a kárnak meg térítésén kívül. A nagyobb káromkodásokat el követők, úgy mint a Teremtését etc szidalmazok, nagyobb lopások, Pintze felverések, véres veszekedések, kitudodván, a Hegy Bironak bejelentethetnek ugyan, de ez látván a főben járó dolgot, a bűnöst az illető Törvény Széknek mindjárt által adni köteles lészen.

Tizen nyoltzadik Tzikkely

Minden Szöllös Gazda a Dob szó alatt meg rendelt időben Szöllejébe Pásztort rendelni köteles lészen, ha pedig maga Szölleje olly tsekély volna, hogy meg nem érdemlené a Pásztort, mással együtt tartozik fogadni és Szöllejét még is a kártévő madaraktul menteni.

Tizen kilentzedik Tzikkely

Mivel pedig ez előtt tapasztaltatott, hogy sokan, kivált a Kik magokrul többet tartanak, nem várván az arra való Engedelmet, Szöllejeket meg szedni bátorkodtak és ez által másoknak botránkozásokra voltak, tilalmaztatik keményen, hogy senki méglen dobszó alatt közönségesen meg nem engedtetik Szöllejét meg szedni ne merészelje, a meg szedett Szöllő gyümölsnek contrabandáltatása alatt.

Huszadik Tzikkely

Nagy kárával tapasztallya a Szekszárdi község, hogy sokan a Szekszárd és Ötsényi határban lévő Pintzékbe vidéki Borokat be hoznak és azokat kereskedvén, a Szegzárdi Boroknak hirét meg vesztegetik; a ki tehát Vidéki közönséges Borokat kereskedés végre béhoz, az contrabandáltatik. Szabad lészen mind azon által a maga italára hozni, de úgy, hogy azt Kiki az Urodalmi Tisztségnek előre bé jelenteni tartozzon.

Huszon egyedik Tzikkely

A ki a Szöllöt vidéki helységekbe viszi árulni, 12 páltzával vagy korbátsal büntettessen meg. A Szüret után valo böngézés pedig, mivel ez sok lopásokra ad alkalmaságot 6 vagy 12 korbáts, vagy páltza alatt tilalmaztatik. Méheket pedig Szöllő éréskor se a városban annál inkább a Szöllő hegyeken tartani Contraband alatt szabad nem lészen.

Huszon Kettődik Tzikkely

Minden Gazda tartozik az ő barmát, sertéseit Pásztor eleibe adni vagy zárva tartani, mert ha a Szöllő hegyen fog találatni, a marhának Gazdája a kár megtérítésén kívül a hajto pénzt is meg fogja fizetni. Ha pedig nem lehetne meg tudni, Kinek a marhája tette a kárt, de meg lehetne a nyomozásbul tudni, Kinek a roszt Gyepűjén vagy kerítésén ment bé a marha, az tartozzon meg téríteni a kárt. Ha pedig azt sem lehetne megtudni, Kinek a Gyepűjén vagy kerítésén ment be a marha, a Hegymester, miért fizetése lévén, jobban nem vigyázott, tartozik a kárrul eleget tenni.

Huszon harmadik Tzikkely

Az apróbb baromfiakat és Seréseket, ha károkat tennének a hegyeken vagy ott találatnának és azokat bé hajtani nem lehetne, úgy a kutyákat és kecskéket Hegy mesterek és a Pásztorok szabadon agyon löhetik, a gazdájának mind azon által megjelentsék, hogy a lövés árának letétele és a kárnak meg térítése után a husát el vihesse.

Huszon negyedik Tzikkely

Ha a bé hajtott marhát vagy sertést annak tulajdonossa nyakasságbul harmad nap alatt ki nem váltya, vagy ki váltani és a kárt meg téríteni nem akarná, szabadon a Hegy Biro annyit amennyi a kárnak és a költségeknek meg térítésére szükséges és elegendő, azokbul el adasson, a többi pénzt és marhát pedig adassa vissza a Gazdájának.

Huszon ötödik Tzikkely

Ha valaki arrul, hogy az ő kutyája Szöllő hegyre szokott, meg intettetett, és azt meg sem kötötte vagy másként el nem szoktatta, azon esetre, ha a hegyen agyon lövettetik, a lövés árának megfizetésén kívül, 12 forintokra büntetesen, melly a hegy ládába tétessen; ezen büntetés azon esetre is, ha agyon nem lövettethetik is, de tapasztaltatik az intés után is annak kutyája a hegyeken koborlani, ki lévén terjesztve.

Huszon hatodik Tzikkely

A Ki akár maga, akár Barma által szántsándékbul vagy gondatlanságbul kárt téssen, a Kár eránt ugyan meg egyeztek, a megkárosítottal, hogy mind azon által gonoszságának vagy nagy gondatlanságának érdelett büntetését el ne kerülje, a Hegy Biróhoz idéztessen, és 12 forint vagy páltzával büntetessen meg, és ha a kár eránt meg egyezni nem akart az Egyességre barátságossan hivattatván a költségét is fizesse meg.

Ellenben Ha a meg károsított tsupa nyakasságbul a kártévövel tsak azért, hogy néki költséget és idő töltést okozzon, nem akart meg egyezni, és ki világosodna, hogy a kártévö illendöképpen meg akarta fizetni a kárt, a megkárosodott tartozzon a költséget szenvedni, miért szándékozott másnak kész akarva költséget és Pert okozni.

Huszon Hetedik Tzikkely

Minden egyéb elöl adandó hibák és Esetek, mellyek ezen hegybéli Rendelésekben nem talátnak, vagy ezekel meg nem egyeztetethetnek, úgy mint az Atyafiak között támadható osztálybéli vagy más egyéb Keresetek, Káromkodok, Paráznák, nagyobb Tolvajok és Gyilkosok az Ország Törvénye szerint fognak elintéztetni, azért is, azok az illető Törvény Székre utasittatnak.

Huszon nyoltzadik Tzikkely

Mind ezen Tzikkelyekben elöl hozott és ezekel meg egyesítettethető Eseteknek meg itélése a Hegy Biro-ra és maga mellé veendő két Eskütre bizattatik, úgy hogy a megmarasztaltatást végre hajthassa is, szabad légyen mind azon által a meg marasztalt Résznek a Perét, ha akarná, a 24 forintokat fellül halladó Convictiokban, ide nem értvén a költségeket, mellyek a kártételeknek következei, intra Dominium, az az: Executio előtt az uri Szék elejbe terjeszteni és vinni, egyebekben pedig tsak Executio után.

Huszon Kilentzedik Tzikkely

Végre hogy senki magát tudatlanságal ne menthesse, minden Esztendőben először Sz. Jósef Nap tájban, a mint az időnek Ki nyillása engedi, másodsor pedig Szent Lórintz nap tájban ezen hegybéli Tzikkelyek öszve hivattatván Dob szó által a Szöllös Gazdák nyilván és világossan előttük elolvastassanak és mindeneknek tudokra adattassanak. Gondja légyen pedig a Hegy Bironak, hogy ez valamint itt helyben, úgy Mözsön, Agárdon, Tolnán, Faddon, Bogyiszlón és Ötsénben is, mivel ezen helységbéliek is sokan birnak a Szekszárdi hegyeken Szöllöket meg történnyen.

Sub.A.

Esküvése az Hegy Birónak és Hegymestereknek

Én N.N. esküszöm az élő Istenre, tellyes Sz. Háromságra, Boldogságos Szűz Máriára és Istennek minden Szentére, hogy én a Szekszárdi és Ötsényi Szőlő hegyeknek Gondviselésére mint Hegy Biro vagy Hegy mester rendeltetvén a fellebb elől adattaott Tzikkelyekben meg hagyattatott Kötelességemben híven és igazán eljárók, Szegénynek, Boldognak egy aránt szolgálók, midőn vagy Kárbetsülésre vagy Kártévőnek meg Itélésére hivattatok, ezt minden Személly válogatás és részre hajlás nélkül híven tellyesittem, senkinek kész akarva kárt nem teszek, gondatlanságom által senkit meg nem károssítottok, egy szoval mindent azt véghez viszek, a mi a Szöllőhegy gyarapodására szükséges, Isten Engem úgy segéljen, Boldogságos Szűz Mária és Istennek minden Szentei.

IRODALOMJEGYZÉK

- BORSY 2011 BORSY Judit, *A pécsi egyházmegye exempt területeinek átvétele 1776-ban*. In: Klimo György püspök és kora. Szerk. Pohánka Éva – Szilágyi Mariann. Pécs 2011, 198–229.
- BORSY 2014 BORSY Judit, *A feloszlatott szerzetesrendek javai a pécsváradi közalapítvány kezelésében*. In: Padányi Bíró Márton veszprémi püspök emlékezete. Szerk. Hermann István. Veszprém 2014, 107–136.
- ÉGETŐ 1982 ÉGETŐ Melinda, *Szőlőbirtoklás*. In: Magyar néprajzi lexikon V. Főszerk. Ortutay Gyula. Budapest 1982, 87–88.
- ÉGETŐ 2001 ÉGETŐ Melinda, *Szőlőhegyi szabályzatok és hegyközségi törvények a 17–19. századból*. Budapest 2001.
- ÉGETŐ 2002 ÉGETŐ Melinda, *Hegytörvények forrásközléseinek gyűjteménye (1470–1846)*. Budapest 2002.
- ÉGETŐ 2004 ÉGETŐ Melinda, *Vagyon szép szőlőhegyünk... Történeti-néprajzi elemzések közép- és nyugat-dunántúli magyar nyelvű hegytörvények körében 1629–1846*. Budapest 2004.
- ÉGETŐ – DOMINKOVITS 2004 ÉGETŐ Melinda – DOMINKOVITS Péter, *Hegytörvények és szőlőtelepítő levelek Győr és Sopron vármegyéből*. Budapest 2004.
- ÉGETŐ – DOMINKOVITS – HERMANN 2006 ÉGETŐ Melinda – DOMINKOVITS Péter – ifj. HERMANN István, *Hegytörvények és szőlőtelepítő levelek Veszprém vármegyéből 1626–1828*. Budapest 2006.
- ÉGETŐ – POLGÁR 2011 ÉGETŐ Melinda – POLGÁR Tamás, *Hegytörvények és szőlőtelepítő levelek Sopron vármegyéből (1732–1848)*. Budapest 2011.
- EPPEL 1984 EPPEL János, *Egy jobbágyközség a feudalizmus alkonyán. Tevel 1768–1848*. Kézirat. 1984. MNL TML.
- EPPEL 1988 EPPEL, Johann, *Tevel: zweieinhalb Jahrhunderte schwäbische Ortsgeschichte in Ungarn 1701–1948*. Budapest 1988.
- GLÓSZ 1990 GLÓSZ József, *Szekszárd a forradalom és szabadságharc, valamint az önkényuralom éveiben (1848–1867)*. In: Szekszárd város történeti monográfiája I. Szerk. K. Balog János. Szekszárd 1990, 209–252.
- HOLUB 1974 HOLUB József, *A újjáépítés megindulása Tolna megyében a török kiűzése után 1686–1703-ig*. Tanulmányok Tolna megye történetéből V (1974) 5–124.
- KAJTÁR 1993 KAJTÁR István, *A hegyközségi igazgatás története és a korábbi szabályozási modell adaptálásának lehetőségei*. Kézirat. Pécs 1993. A szerző tulajdona.
- KAJTÁR 2011 KAJTÁR István, *Hegyközségek bora*. In: Bor és jogtörténet. Szerk. Mezey Barna. Budapest 2011, 16–33.
- KECSKÉS 1979 KECSKÉS Péter, *Hegyközség*. In: Magyar néprajzi lexikon II. Főszerk. Ortutay Gyula. Budapest 1979, 518–519.
- NAGY 2002 NAGY Janka Teodóra, *Tradicionális népi önkormányzatok jogtörténeti vizsgálata a Dél-Dunántúlon*. Szekszárd 2002.

NAGY 2015	NAGY Janka Teodóra, <i>A szőlőművelés és a bortermelés érdekeinek előmozdítására létrejött hegyközségek joghistóriai emlékei</i> . In: Szőlő, bor, turizmus. Tanulmányok a szőlészet, borászat és borturizmus témaköréből. Szerk. Oroszi Viktor György. Pécs 2015, 60–67.
SZILÁGYI 1990	SZILÁGYI Mihály, <i>Szekszárd a kései feudalizmus korában (1686–1848)</i> . In: Szekszárd város történeti monográfiája I. Szerk. K. Balog János. Szekszárd 1990, 95–209.
TÖTTŐS 1987	TÖTTŐS Gábor, <i>A szekszárdi szőlő és bor</i> . Szekszárd 1987.
VARGA – BODA 1973	VARGA Ádám – BODA Ferenc, <i>Mözs község története</i> . Szekszárd 1973.
ZENTAI 1994	ZENTAI Tünde, <i>Ócsény régi faluszervezete</i> . Ócsény 1994.

RÖVIDÍTÉSEK

Alisp.	Alispáni iratok
MNL BaML	Magyar Nemzeti Levéltár Baranya Megyei Levéltára
MNL BaML XI. 605. o.	MNL BaML Pécsváradi közalapítványi kerület. Szekszárdi fiskális és úriszék iratai
MNL BaML XI. 605. a2 41. E/155.	MNL BaML Pécsváradi közalapítványi kerület. Főtiszti iratok.
MNL TML	Építkezések
MNL TML IV. 1. b	Magyar Nemzeti Levéltár Tolna Megyei Levéltára
	MNL TML Tolna Vármegye Nemesi Közgyűlésének iratai.
	Közgyűlési iratok
rkgy.	rendkívüli közgyűlés
SzKU	Szekszárdi Közalapítványi Uradalom

Weinbauordnung der Szekszarder Weinberggemeinde aus dem Jahre 1812

Die Szekszarder Weingegend gehört zu den kleineren Weingebieten Ungarns, hat jedoch eine traditionsreiche Geschichte. Im Leben seiner Gesellschaft spielte der Weinbau immer eine hochbedeutende Rolle, der Weinanbau, Weinverarbeitung und Verkauf zählte zu den wichtigsten Einnahmequellen im Laufe der Jahrhunderte.

Ein wichtiges Teil der Geschichte der Weingegend bildet die Überprüfung der Gesellschaftsorgane der unter die Wirtschaftshoheit der Szekszarder Herrschaft gehörenden Weinberge. Ein grundlegendes Dokumentum ist hier die Ordnung über die Gründung der Szekszarder Weinberggemeinde und die Regeln der Weinbergordnung vom Jahre 1812, welches Dokument vor einigen Jahren im Tolnauer Komitatsarchiv aufgefunden wurde. Die historischen Forschungen kannten bisher zwei solchen Ordnungen im Komitat Tolna, die eine ist das Berggesetz der Báticaszer Herrschaft aus dem Jahre 1811, die andere war die Weinbergregelung von Györköny aus dem Jahre 1814. Nach der Verarbeitung dieser Ordnung können – über die Quellenanalyse hinaus – auch der Aufbau, die Organisation, sowie die spezielle Rechtsstellung der Weinberge dargestellt werden. Auch die bisher gefundenen Artikel können miteinander verglichen und die Ursache der verspäteten Ausgabe der Artikel vom Komitat Tolna begründet werden.

